

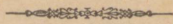
16/3 A-10621 III

Pärisorjuse ärafaotamine

Balti kubermangudes,

ifeäranis

Piimimaal.

Kirjutanud

Friedrich Rood

Richard Masing

Ревель, 1894.

Печатано въ Типографіи А. Миквица.

✓
Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 16 Августа 1894 г.

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

34097

Essõna.

Kui ses raamatukeses pärisorjuse ära kaotamisest Balti kubermangudes räägime, siis on selle kirjutaja nõuu ja soow olnud, kõikipidi selle üle ühte selget ja täielikku pilti oma lugejatele ette seada. Et meie tänawu 75 aasta priiuse mälestuse päewa pühitseme, siis on meil õieti asja seda lähemalt tähele panna, kuidas pärisorjus meie maal hakanud, edasi kestnud ja kuidas tema pärast on ära kaotatud saanud. Iga ühele aga jäägu wabadus, oma teadmist ja tundmist mööda, selle raamatu sisu üle otsustada. Selles raamatus on kõik sündinud lugude järele kirjutatud.

Selle juures on järgmised kirjad tarwitatud, nagu:

R. J. L. Samson v. Himmelstiern, Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen, in besonderer Beziehung Livland.

J. Eckardt, Livland im achtzehnten Jahrhundert.

—, Die Baltischen Provinzen.

—, Zur Livländischen Landtagsgeschichte im achtzehnten Jahrhundert. (Balt. Monatschr. Band 18.)

Dr. F. G. Bunge, Geschichtliche Entwicklung der Landesverhältnisse in Liv-, Est- und Kurland bis zum Jahre 1561.

Baltische Monatschriften, Band 19, 26, 28 ja 35.

Eugenheim, Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa.

H. Baron Bruining, Livländische Rückblicke.

Löhning, Befreiung des Bauerstandes in Deutschland und Livland.

Balthasar Ruffow, Chronica der Provinz Lyfflandt.

Engelmann, Entstehung und Aufhebung der Leibeigenschaft in Rußland.

Storch, Rußland unter Alexander I. Band IV ja V.

Kelch, Livländische Historie.

Merkel, Die freien Letten und Esthen.

—, Die Letten am Ende des philosophischen Jahrhunderts.

Provisorische Verfassung des Bauern:
Standes in Ehstland. (von Gustav Philipp
Emers.)

Lihwlandimaa Tallorahwa seadus 1804 ja
1819.

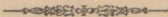
Gestimaa Tallorahwa seadus 1805 ja 1816.
Budberg-Schradersches Landrechts-Entwurf.

Peale nende weel mitmed wäiksemad kirjad
käsitirjades.

Selles raamatus on kõige pealt üksnes Liimi-
maa pärisorjuse üle kirjutud ja nii palju ka teiste
kubermangu ja maade pärisorjuse üle, kui seda
asjaloo tõendusüks ja selgitusüks tarwis oli. Et
sellest tähtsast asjast üht õiget pilti teha, selle-
pärast olen neist arutustest kõik luuletused wälja
jätanud ja katsumud kõikipidi kõigest asjaseisu ära
seletada. Kui kaugele see minul korda läinud,
seda jätan lugeja enese otsustada.

Raamatu kirjutaja saadab oma raamatu rahwa
seffa ja loodab, et Gestirahwas seda lahkestes saab
wastu wõtma.

Jurjewis, 26. Mail 1894.

1. Peatükk.

Sissejuhatusesks.

Pärisorjuse hakk ja kaswamine.

A. Ordu ja piiskopi walitsuse aeg.

Hui meie ka siin orjuse ärafaotamisest räägime, siiski on meil tarwis üht pilku sellega kokku puutumate asjade, nimelt selle alguse ja edasikestmise peale heita, sellepärast, et see selle raamatuse peasiht on, kõiki wõlts mõttid üles arutada ning õigust kõikipidi wõidule aidata. Sellepärast on wäga tululik, käesolewat aega ja minewikku äraseletada, et ka meie Gestirahwas oma rahwa elulugu ning selle seisust tundma õpiks. Üks osa meie aja kirjandusest on küll ennegi seda katsumud ühest küljest kirjeldada, aga ei ole selget ja õiget otsust selle üle weel mitte ära seletanud.

Rõige rahwaste juures, selle üle meie ajaloost loeme, leiame, et üks osa igast seisusest teiste alamad on olnud, sellepärast wõime õieti arwata, mis prohwešsor Röscher ütleb¹⁾: Et see asi, millest meie räägime, üks üleüldine nähtus on ja millel ka üleüldised põhjused on. See on aga

tõsi, et see nähtus ajaloolikul jooksul nõnda tingimata on pidanud tulema, muidu ei oleks ta mitte üleüldine olnud. Ka ristiusk ei saanud sellest mitte üle ja pidi pärisorjusega kui antud ajaloolise nähtusega kannatama, ehk ta seda küll mitte heaks ei kiitnud. Ristiusk tungis kõigepealt sisemisele (waimu) wabadusele.

Meie põhjusemõte ei ole mitte minewiku riismeid, waid minewa aastasaja kristlikuid seisuse nõudmisi ära seletada. Ja nagu meie pärast poole tundma õppima saame, oli pärisorjus juba Saksamaal wiieteistkümnema ja kuueteistkümnema aastasajal kaswanud²⁾. Sellepärast on ka see paljas luuletus ja ei ole milgi kombel põhjendatud, et Saksalased oma seietulekuga siin elawaid Gestlasi ja Lätlasi ühe suurema ikke alla on pannud. Saksamaa rüütliid ja waimulikud mehed ei ole mitte muud seie toonud kui ennegi neid seadmisi ja pruuki, mis neil omal maal oli³⁾. Et pärisorjust sel ajal, kui Saksalased seie tuliwad, weel Saksamaal ei olnud, on ju koguni tõsi. Pärisorjus hakkas Baltimaa kubermangudes, nagu pärast poole näha saame, wiieteistkümnema ja kuueteistkümnema aastasajadel aegamööda ühes Saksamaaga. Siiski on Bunge ja Baron Bruining ning ka teised tõeks teinud, et Liwi- ja Gestimaa elanikkudele priius Keiserlikkude ja Paawstide kirjade läbi lubatud sai. Niisamuti on meil ka teada, et kolmeteistkümnema aastasajal, kui Gestlased ja Lätlased end alandasiwad ja selle üle

Sakslastega leping tehtud sai, ka nendele jälle priius on lubatud ja oma maakrundi omanduse õigus antud⁴).

See jäeb meile üht selget pilti filmade ette, et ka ju sel ajal priirahvast on olnud, nimelt sellest on ju arusaadav, et Saksamaa seaduse järele ennegi wabandikud sõjariistu kanda wõiswad, ja kui Gestlased ja Lätlased sõjariistadega ehitud ühes Sakslastega sõja wäljale läksiwad, siis on nemad ka priirahwas olnud⁵).

Rõndasamuti oli ka lugu naabririigis, Preisi- maal, olnud, kes sellesama orduwalitsuse all seisis, kelle all ka Liiwimaa oli. Siin hakkas pärisorjus pärast seda, kui ju Poola walitsuse alla 1466. aastal oli saanud, idanema⁶).

Meie ei taha siin mitte warjata, et maaelanikkude priius Liiwimaal ajajooksul kitsendatud sai. See on ju asjaloo iseeneise külles, et alatised sõjad ja niisamuti ka kindluste ehitused waimulikkude meeste jaoks ja kiriku alalhoidmise tarwis palju kulu ja maksusid tegiwad, mis kõik maa peale jaotud oliwad. Ka sai maaelanikkude seisuford selle läbi kitsendatud, et Saksamaalt sisse-rändanud rüütlidele suuremad maatükid ära saiwad jaotud ja kätte antud⁷). Nagu eespool ju nimetud, tõiwad Saksamaalt sisse-rändajad seadust seie. Kolmeteistkümnema aastasajal oli kõik maa igafordse maa isanda päralt, ja sai sellest maast sõjateenistuse eest suurtsugu inimestele jaotud. Need andsiwad seda maad jälle vähemate tükkide

miisi alama rahwa kätte, mitmesugu tingimistega, pruukida. — See seadus sai Lehnsrecht nimetud ja selle ameti pidajad olivad wasallid.

Sellest ei ole aga mitte weel arusaadam, nagu igapäewaseks pruugiks on wõetud, et selle läbi täieline priius ära kaotatud sai. Maaelanikud olivad selle wahaja sees nende maa peal olimate maksude ja orjuse läbi litsutud saanud. Suurem hulk nendest olid küll orjuse alla pandud aga ei olnud sellepärast mitte weel koguni pärisorjad, nagu õpetaja Balthasar Ruffowi raamatutest lugeda on. Mina arwan, et meil mitte kaugemale selle asjaga ei ole tarwis minna, sest et meie selle algust wõi edasikestmist maaelanikkude juures selle ajajooksu sees mitte kindlaks ei wõi teha⁸⁾. Kui meie maaelanikkusi ise ja nende seisjärge ligemalt tähele paneme, siis leiame, et neil sellel ajal järgmised seisused leida olivad, see oli kuuetiiskümnema aastasaja keskajal, kui Liwimaa piiskoppide ja ülemate walitsejate õigus lõpule hakkas minema ja Poola walituse alla sai.

1. Etteks leiame wasallid, kelledele sõjas truuduse ja teenistuse eest maatükid pruukida antud saiwad, kes pea niisamasuguse õigusega, kui rüütliõgi, oma maakruntisid pruukisiwad. Et neid mitte wähe ei olnud, selle üle loeme Bunge ja teiste kirjadest, kust meie wäga selgid põhjusid leiame, et nende hulk ka õige suur on olnud⁹⁾. Nõndasamuti on ka Kuuramaal Liwimaa seaduse järge maad laenatud, millest meie näha

wõime, et see üks üleüldine ja tuttam asi on olnud.

2. Nende järel seisiwad maaomanikud, kelledele omanduse õigus jäänud oli oma waranduse ja maa üle, isegi mõista, olid nendel ikka maa eest maksud ja orjused teha, mille läbi nende ihupriius aga mitte kitsendatud ei saanud.

3. Kolmas klass olivad sulased (popsid), kes wäikese maatükkide peale elama olivad asunud ja talupoegade sulased olid; mõned nendest ennegi olivad mõisa- niihästi linnasulased¹⁰). Nendest kolmest klassist oli wiieteistkümnema aastasaja jooksul talupoegade seisus Liwimaal, kelledele talurahwa seadus antud sai. Niisuguseid talurahwa seadusi on meil neli tuttamad. Et niisuguseid inimesi, kes mitte priid ei olnud, olenas on olnud, sellest on kirjandus põhjust wõtnud tõendusiks et kõik maaelanikud pärisorjuse ikke all on olnud¹¹).

Nendest priitalupoegadest peab üks jagu, kes algusest saadik priid ei ole olnud, kes kirjades Drellen nimetud saab, lahutud saama¹²). Suurem jagu nendest olivad sõjawangid (Veedurahwas; ka Gestlasi ja Lätlasi oli nende seas esimese sõjaajast saadik) ning nende järeletulew sugu. Niisugused sõjawangisid, kes sugugi priid ei olnud, on endisel ajal iga kristliku rahwa juures leida olnud.

Nende hulka arwati ka need pärisorjad, kes süü pärast trahwitud saiwad, aga süüski ei kest-

nud nende aeg üle kümne aasta. Kui suur nende hulk on olnud, ei ole kuskis kirjast leida. Et ju ammu enne seda orjused kindlaks määratud olivad, on selge tõde, sest Saaremaa talurahwa seaduse raamatus on selgeste selle üle ju sel ajal kirjutud olnud. Ka Daani kuningas Eriich kirjutas Gestimaa vasallidele ette:

„Gestlasi mitte ähwardusega, peksmisega, ei ka „raha maksuga omast wanast kohtadest ära ajada, „ning ei tohi ka nende maakruntidega seaduse „wastaselt ümber käia.“

Sellest on meil selgest näha, et ju sel ajal kindlast ära eratud talumaad on olnud, sest et seaduses kanged punktid leida on, mis talupoegi hoidwad selle eest, et mitte mõisaisandad ega wõõrad nende wastu wägivalda ei tarwitaks. Ka oli talupoegadele luba antud, wande läbi kõik ülekohtu tõeks teha, et neil maa päriseks oli; seda meie leiame 1538. aasta Dionisius Fabri kohtu seadusest¹³⁾. Siin on tarwis tähele panna, et wastalisel kordadel, nagu seda palju korda sünnib, ühtegi tõendust ei ole, sest sarnaseid üle-astmisi tuleb ka tänapäew ette.

Saaremaa piiskopp Tiefenhausen tegi seaduse raamatuga ühes pärimise õiguse maksuaks, et talupoegadele milgi kombel kahju ei saaks tehtud, ei ka neid oma kohtadest wälja aetud. Rõige rohkem kitsikust tegi nendele see, et sisse tulnud Sakslastele ka suuremad maatükid laenatud saiwad, kelledele ka suurem omanduse õigus jäi.

Kui talupojad ka oma wana kohtade peale jäid ja ka seesama õigus waranduse üle anti, mis wasallidelgi oli, siiski pidid nad mõisale ikka selle eest maksma.

Kõik need seisused on wäga weidi pärisorjusega ühendatud, sellepärast, et nad suurelt jaolt maa-ülemate poolt antud on ja Saksamaal ka iga prii-inimese juures ette tuleb, kes mitte rüütli-foost ei ole; peale selle näitawad need orjused kui ära tingitud olewat, mille läbi aga maa-omanikkude ihulik priius kudagi wiisi vähendatud ei saanud.

Nagu meie ju palju kord kuulnud oleme ja üles kirjutatud on, et isandatel pärisorjade üle täieline kohtuõigus süüdistawais kui ka nõudmise-asjus on ning selle läbi pärisorjust tõeks teha on katsutud, siis peame ometi ütleva, et see mitte foguni tõsi ei olnud.

Wanemad talupojad saiwad wäljawalitud, kes ühe kohtuasja juures otsusetegijad olivad ja ei olnud isandal kunagi kohtuotsuse tegemise juures õigus ühes rääkida, aga pidi küll selle asja-toimetust juhutama¹⁶).

Et talupojad ise kohtuametnikud olivad, niihästi nõudmise kui ka süüdistawais asjus, on meile tõenduselks kõigi rahutuste wastu.

Et aga talupoegade seisuford kuueteistkümnema aastasaja hakatusel mitte nii kitsas ei olnud, kui mõned kirjanihud seda teewad, wõime Balthasar

Ruffowi kirjadest lugeda. Sellest raamatust loeme Liivlaste elust järgmiselt:

Liivimaa sai külade kaupa ärajaotatud ja need jaod said „wakud“ nimetatud, milledeks suuremaid küladest üks ja kaks ning vähemaid rohkem ühes wakuks arvatud said. Siis pidi iga niisugune jagu aastal oma isandale ühe pidusöögi andma, kus siis kõik ühes, ülemad ja alamad, sõid ja jõid, mille jaoks iga talupoeg õlut oli muretse nud; ka kõige wäsem muretse s selleks ajaks õlut ja oli see ju suur häbi, kui ühel õlut ei olnud. Kes siis kõige rohkem ära kanda jõudis ja kõige wiimne oli, sellest sai teisel päewal kiitusega räägitud, nagu ta mõne suure maatüki waenlase käest ära oleks wõitnud. Teisel päewal hakkasid nad jälle uuest peale ja igaüks püüdis ikka wõitu saada. See pidu (Wackenfest) oli üle terve maa moodis ja kestis Mihkkipäewast kuni Jõuluni.

Sumel said kirikupühad (Kirchmesse) pühitsetud. Selle jaoks olid jälle kõik talupojad ja pojad õlut teinud. Ka wiisid talupojad mõned koormad õlut kiriku juure müümise tarwis. Siis läksid nad kirikust koju, kus jõukamad inimesed nõndasamuti pühitsesid, mille juures kõikisugu roppust ja toorust ette on tulnud ja ka mõned furnuks löödud on saanud.

Sellepärast, et Liivimaa rikas kõigest wiljast oli, wõisid nad iga aasta tuhanded koormad ruffid odawa hinna eest wälja saata, aga mitte ühte

koormat odre wõi linnakseid, sest et nemad neid ise ära pruukisivad.

Olgu see asi kudas ta ka oli, meile aga annab see üht täielikku pilti, et seisujärg mitte nii wilets ei olnud, kui see tehtud saab¹⁷⁾.

Kui, nagu meie tõeks teha oleme katsunud, ordu ja piiskoppide ajal pärisorjus mitte igatepidi laiali laotatud ei saanud, siis tuleb see küsimus ette, millal hakkas siis pärisorjus Liwiimaal? — See küsimine ei ole aga mitte nõnda lihtlaselt wastata. Ühtlasi, nii kui Saksimaal ja naabri riigis Preisimaal, hakkas täieline pärisorjus aegamööda, see on wiieteistkümnema ja kuuteistkümnema aastasadadel¹⁸⁾. Suurest wäest katsusid neljateistkümnema aastasajal õpetatud seaduse tundjad, kellel aga maaelu koguni tundmata oli, Rooma riigi seadust sisse seada ning katsusid igapäewast eluseisust üleüldise Rooma seaduse, nimelt, Rooma pärisorjuse alla heita, sest et Rooma riigis ennegi pärisorjus walitses ning priitalupoegi sugugi ei tuntud¹⁹⁾. Selle juure tuli ka weel mõisaherrade omad nõudmised, kes ka ju kõikipidi kitsikuses olivad, ja end aegamööda talupoegade ja maaisandate wahetele olivad seadnud ja weel rohkem, kui needsamad, wiie- ja kuuteistkümnema aastasadadel sõjateenistuse maha jätsid ning maaharimise peale heitsivad²⁰⁾. Nagu isegi arwata, oli selle tagajärg see, et nemad nüüd oma mõisa nurmesid ifka rohkem laiendada katsusivad, ning teiselt, nii palju, kui iganes wõi-

malik, tööjõudu kindlaks teha. Rasked ja verised sõjad ning selle läbi sündinud katk olivad Liivimaal põllutööst elava rahwa aru väga vähendanud. — Nõnda oli sel väiksemaks jäänud inimeste armul orjus väga lihtsam. Talupojad katsusid end elukoha wahetuse ja sõjateenistuse minemise läbi sellest koormast wabastada. Riisuguste katsumiste pärast saiwad lepingud maa-herrade ja wasallide ning wasallide eneste wahel tehtud, mille järke ilma waidlemata talupojad sinna, kust nad päriseks on, tagasi antud peawad saama. Riisuguse lepingu läbi sai isand täielise õiguse talupoja üle²¹). Täieline pärisorjuse laiale laotamine oli ühtlasi Preisimaaga Poolawalitsuse ajal, nagu meie pärastpoole ka nägema saame.

Nii oli maa seisujärg, kui 1562. aastal Liivimaa ordu walitsuseaeg lõpetud sai ning kuueks jaoks jagatud.

B. Liivimaa Poola-, Rootsi- ja Wene-walitsuse all kuni 1765.

Kui ka Poola-walitsuseaeg priiuse koiduajaks nimetatud saab, siis ei wõi mina mitte nimetamata jätta, et ajaloo järele, nagu ta tõest on olnud, pärisorjus just Poola-walitsuseajal kaswanud on. Kuidas wõis see ka teisiti olla, kuna temal omas riigis ju kõige kängem pärisorjus

walitsemas oli. Ja just sel ajal, 1573. aastal, finnitas kuningas Heinrich von Valua, et herradel ülepea õigus on oma päristalupojade ja nende järeltuleja suguwõsa üle, kui oma warandust oma tahtmise järke pruukida kas äramüüa, kinkida ehk pandiks panna ja wastupanejaid alamaid oma tahtmise järke karistada. Nõnda nimelt oli ühe inimese tapja trahw ennegi 15 franki, mis meie raha armu järele 6 rubla on²²).

Kui ka õige on, et Poola kuningas Stephan Bathory Liwimaa talupoegade seisukorra parema järjele seadmisega katses oli teinud, mille jaoks tema ka mitmed ametlikud kirjad wälja saatis, siiski saame pärastpoole nägema, kuidas asi sellega õieti oli, sest see oli kõik wäga kõikum. Õige on ka, et tema talupoegadele luba andis oma wilja turu peal ära müüa ja selle tarbeks kindlad laadapäewad seadis. Ka tahtis tema peksmise õigust ärahäwitada, mida aga talupojad ise mitte ei soowinud²³). Siiski pean mina nimetama, et temalt ettepanud plaanid mitte õige põhja peal ei seisnud. Selle läbi, et Poola kuningad siin palju maakruntisid Saksa rüütlide käest ära wõtsid ja Poola- ja Leedu sugu rüütlide kätte laenasid, kes Poola ja Leedu kombeid sisse seada katsusid, sellest siis ka wõis tulla, et isand oli kõigiti prii ja ühtlasi ka kohtumõistja talupoja päranduse üle. Aga Poolamaal ise oli sel ajal pärisorjus kõige rängem, kui kuskil teistes riikides. — Mis Stephan Bathory õige plaan oli, ei tea meie

mitte, (mille üle meie kahkema peame) ja kas tema oleks ühe korraga talurahwale seisuse õigused kätte andnud, ei ole ka mitte teada. Nagu Eckerti raamatutest loeme, oli Stephani palaw soom, Liwimaale katoliku kirikuid sisse seada²⁴). Nii seadis tema ju ka Wõnnu linna ühe katoliku piiskopi ametisse ning saatis Jesuiiti preestrid rahwast ristima. Ka soowis tema Liwimaad Poolamaaga ühe wääriliseks teha, millepärast tema rüütlikogu wastu üles astus. Ja kui tema kauem oleks walitsenud, siis oleks ta seda ka teinud.

Dige on küll, kui tema maapäewa awamise kirjast järgmiselt loeme:

Et maaisandad oma talupoegi wäga rängasti koormawad ja nii raske pärisorjusega ja trahwiga rõhuvad, et sellesarnast terwes maailmas, ka mitte paganate ega metsinimeste juures weel iialgi pole olnud, siis on kuninga kohus, niisama oma kõige alatuma alama eest kui ka kõige kõrgema eest hoolt kanda ja seda nõudmist tähele panna, et rüütlid niisugust toimetust järele jätawad ning oma talupoege käest mitte rohkem ei nõuaks, kui Poola- ja Leedu-rahwas kannawad. Ning et meie Poola- ja Leedu-rahwa seisukorda ju ligemalt tähele oleme pannud, siis on meil koguni selge, mis sugune see nõudmine oli²⁵).

Esiteks Rootsiwalitsuse ajaga, mis kuueistkümne aastaaja lõpul Liwimaa külge sai jagatud, tegi kuningas Gustaw Adolph ja tema

järeltulejad kindla tahtmisega selle kallal tööd, talupoja seisuforda parema järjele seada. Siin ei pruugi meil sugugi kahkleda, sest et nendel see asi koguni tõe teel ette oli mõetud ja ka kindel tahtmine oli, seda seisust parandada. Kõik Rootsiwalitsuse waew talupoegade seisuforda parema järjele seada, kellel omas riigis ka kõik prii-rahwas oli, on küll koguni tõsine mõte olnud, millest ka kõik selle wastalised aru said.

Ju Karl IX. kandis Liimimaa rüütlikogule 1601. aastal, pärast Liimimaa ärawõitmist, ette, et talupoegadele priiust anda, — aga kõik ilma asjata. Tema järeltuleja, Gustaw Adolph, see Lutheriusu eestseisja, kellele Liimimaa alati tänu mõlgu on, on talupoegade seisuse paranemise eest jälle hoolt kannud. Tema katsus suure hoolega Liimimaa waimulikkusi ja ilmalikkusi seisusi, mis Poolawalitsuse ajal forratusse olekusse oliwad sattunud, jälle parema korra peale seada, selle läbi, et tema koolide eest väga hoolt kandis ja nimelt asutas tema ka suure kooli. Kirikute peale seadis tema uued õpetajad ja manitses neid kangeste oma ameti talitusi hooljaste toimetada, mis ka kõik rahwa kasuks oli. Ka ilmlikuid asju seadis tema kindla põhja peale, kelledest weel mõned meie ajani seisma on jäänud. Nimelt wõttis tema isandatelt kohtuõigused ära ja andis talupoegadele õiguse, isandate üle hoowikohtus kaebduft tõsta peale seda, kui nad iseeneeste wahel heaga kokku leppida ei saanud, üleüldse andis

tema kõik asja seletused kohtuwalitsuse alla, ka talupoegade kaebused iseeneste wahel pidid Landgerichti kohtus seletatud saama.

Kui ka 1630. aastal temalt seatud katastri-
kinnitamise ja talupoegade maksu äramääramise
otsused mitte täide ei läinud, siiski on meil neid
tarwis tähele panna, sellepärast, et see esimene
katse oli Rootsi maahinna äraarvamise ja adra
armu seadmise jaoks, mis pärast meie kubermangus
nii väga tululikuks asjaks on jäänud. See
aenus ja tarf kuningas suri 1632. aastal Lützeni
juures sõjavälja peal ära ja pärast tema surma
on need seadmised ligi 50 aastat seisnud, kuni
Karl XI. Rootsi troonile astus, kes jälle, pärast
seda kui tema täieealiseks oli saanud, talurahwa
elu parema järjele seadmise eest hoolt hakkas
kandma.

Kui mõned kirjaniidud ka tema seadmisist ja
nende õigest põhjast laiemalt räägivad, mis tema
talurahwa ja teiste riigi seisuste paranemiseks
korda on seadnud, siiski tahame sellest mööda
minna, ilma et meie tema seadmistest laiemalt
kirjeldame. Olgu see asi kudas ta ka oli, selge
aga on, et Karl XI. oma seadmistest ja seadustest
läbi talurahwa seisust korda on seadnud. Tema
seadmistest on kõige tähtsam Rootsi katastri (maa
ärataksereimise) seadus, mis ka, nagu meie kõik
teame, weel tänapäewani meie talurahwa seadustest
juures pruugitaw on.

Et see katastri raamatu kinnitamine nii tululif

on olnud, siis arwan, et tarwilik on sellest laiemalt kirjutada, ja saan siin selle peapõhjusti lühidelt läbi rääkima, mis järgmised on:

1. Kommissjoni tegi oma läbikatsumise juures wahed mõisa- ning orjusemaa wahel, kuna awalikud orjused ennegi wiimase eest nõutud wõiswad saada. — Orjuse- ehk talumaa on niisugune maa, mis talupojale maksu ja orjuse eest tasumiseks pruukida on antud, kelle jaoks arwatud sai põllu- ja metsmaad. Mõisamaa oli aga ennegi mõisaherra enese pruukimise all, mis ju wanast ajast nõnda wiisi seatud oli ning ka mõisa hooned selle tarwis ehitatud. Karjamõisad, mis pärast 1630. aastat asutatud said, need said orjusemaa sekka arwatud ja pidid kõik maksud ja fundmised kandma.

2. Bruugitawa orjusemaa seas said nelid jagu tähele pantud: Põllu-, aja-, mets- ja heinamaa. — Kõik maa sai headuse kraadi järge ära jagatud (takseritud). See kraadijaotus pidi ennegi kroonumõisade heaks tehtud saama, aga nagu meil teada, said $\frac{5}{6}$ jagu Liwimaa mõisadest Rootsiwalitsuse ajal kroonu alla wõetud, kelle juures see maa takserimine suurelt jaolt ka on sündinud.

3. Rewisjoni komisjion on enesele sihtnõõriks wõtnud, igaüht mõisat üksikult ära takserida, kõik talupojalt tehtud tööd ja maksud üleskirjutada ja kõik maksud ja orjused talumaa eest rahahinna järele äraarwata. 22 $\frac{1}{2}$ hobuse wõi 30 jalgsi päewa ehk 1 $\frac{1}{2}$ tündre all ruffid wõi odre ehk

3 tündr. kaeru saiwad umbes ühe taaleri peale arvatud. Selle seaduse järke oli talupoeg kohustatud, aastal ühe tüki põllumaa pruufimise eest, mille peale üks tünder (Tonne) ruffid külmatud sai, mõisaherrale üks tünder ruffid maksta ehk 30 jalapäewa orjata. Need saiwad kumbki hinna arwu järke üks taaler arvatud, sellepärast sai üks tükk põllumaad esimeses kraadis, kus üks tünder ruffid peale külmatud olid, üks taaler maahinna järke takseritud. See takserimine sai mõlemilt poolt vastu mõetud ning sellest on siis see waku- raamatutes pruufitaw sõna „taaler“ saanud. Selle peale sai 1690 otsustatud, et 60 niisugust taaleri ühe adra (Hafen) jaoks arvatud saawad. Sga tündremaa (esiteks 18,000 pärast 14,000 □ küünart Rootsi armujärke) jaoks, ilma maa headuse peale vaatamata sai järgmine takst seatud:

tünder		kraad		taaler	frossi
1	põllumaad	1.	=	1	—
1	"	2.	=	$\frac{5}{6}$	—
1	"	3.	=	$\frac{2}{3}$	—
1	"	4.	=	$\frac{1}{2}$	—
1	pruufidw. metsmaad	1.	=	—	45
1	" "	2.	=	—	$37\frac{1}{2}$
1	" "	3.	=	—	30
1	" "	4.	=	—	$22\frac{1}{2}$
1	ajamaad	1.	=	1	—
1	"	2.	=	—	75
1	"	3.	=	—	60

Nimetatud miisil sai ka iga tööpäeva jaoks iseäraline taks seatud ja nimelt: 1 hobusepäew nelja ja 1 jalapäew kolme krossi peale arwatud, niisamuti said ka teised maksud finnitud. Selle juures sai kõik, mis talupoeg ülepea orjas, arwatud, nii ka see orjus, mis tema walitsusele tegi.

4. Udrarechnung (Hafenberechnung), mis nimelt talumaa hinna äraarwamises nimetatud oli, sai pärast ka mõisamaa jaoks pruugitud. Mis peale ametimeeste palga ja 4°/o kulu mahaarwatud kõigest sissetulekust taksi järele 60 taalerid sisse tegi, sai üheks mõisamaa adraks (Gutshafen) armatud.

Kui nüüd lühidelt kokku wõtame, mis Rootsi-walitsuse ajal Liwi- ja Gestimaa talupoegade heaks on seatud, siis leiame sellest, et selle seaduse läbi, mis küll õiguse pärast suurema jao kroonumõisate jaoks antud oli, talupoja seisus paranenud on ja nimelt oli seaduslik seisus järgmine:

1. Talupojale oli äramääratud, kõik seisuse õigused.

2. Kinnitud wakuraamatud ja üks kirjutud seaduseraamat said maksuaks tehtud, milledes talupojakohused mõisaherrade vastu ülestähendatud olivad.

3. Koduse karistusele sai piir määratud.

4. Talupoegade eneste wahel ettetulewad tülid said Landgerichti kohtu seletuse alla antud, kus ka talupoja seisusest kohtuliikmeid oli.

5. Raebdused mõisaherrade vastu said enne kohtuotsuse tegemist täiesti läbi katsutud.

6. Süüdistamad asjad talupoegade eneste wahel olid kohaliku kohtu wõimu all.

7. Kroonu mõisades pididwad

a) kõik talupoegade soowid hästi tähele pantud saama.

b) edasipäranduse õigus oma krundi üle ning omanduse õigus liikuma waranduse üle lubatud.

c) orjused inimeste hulga ja maasuuruse järke findlaks seada.

d) nende majapidamist ühe ülewaatamise alla panna.

Selle seadusega sai Liwimaa kahesateistkümnema aastasajal suure Weneriigi walitsuse alla²⁶).

1710. aastal sai Liwimaa Weneriigi walitsuse alla ning oli nii siis jälle Gestimaaga ühendatud ja 1721. aastal sai Nienstädteri rahulepingu läbi weel täieste Wene walitsuse alla finnitatud.

Suur põhjasõda oma hirmsa laastamisega oli maaelanikkude seisust ja olu täieste ärarikkunud. Kõigi kohtute wõimus ja õigus oli lõppenud, mõisaomanikud oliwad 20 aastalise ärähäwitamise ja kitsenduse läbi, pankrotiks jäämise korral; siis ei ole ka mitte imeks panna, kui nemad katsusid töö ja maksu kõrgendamise läbi end aidata:

Nii siis tuli, et kuni 1765. aastani, see on ligi pool aasta sada talupoegade seisu paranemiseks midagist tehtud ei saanud²⁸).

Kui suur wiletsuse järg just sel ajal oli, wõime selgest Rooseni seletuskirjast näha, mille üle pärastpoole teadustame.

Riigivalitsus saatis Peterburgi kohtu kollegiumile kirja, kus tema talupoegade käesolewat seisust järelepäris. — See sündis ühe ettetulnud kohtuasja seletuse pärast, mille üle otsus pidi tehtud saama. See kohtukollegium nõudis Riia hoomikohtult 1739. aastal aru, misjagused seadused mõisaherra ja talupoja wahel on. Selle peale wastas rüütlikogu nimel maanõuuniku herra C. F. von Roosen järgmiselt:

1. Talupojad on oma elu ja kehaga päris-herrade täieline omandus, kelledega need teha wõiwad, mis ise tahawad.

2. Talupojad ei tohi enesele mingit warandust forjata, üksi aga oma isandatele, kellel priiwoli käes on talupoja waranduse ja omanduse üle nagu kõige teise ise-oma waranduse üle walitseda.

3. Mõisaherrad wõiwad oma talupoegadele nii suuri maksusid ja töösid peale panna, kui ise heaks armawad.

4. Talupoegade trahwimiseks on mõisnikkudel määramata wõimus. Nagu iga kasuliku looma wigastamine peremehe oma kahju olla, nii olla ka üleliigne talupoja karistamine päris-herra enese kahju.

5. Talupoegadel ei ole mingit õigust, ülemäära nõudmiste ehk trahwide pärast oma isandate üle kuski kohtus kaebada²⁹).

Kui meie ka seda tõeks teha ei wõi, et see täieste seaduseta seisus, nagu meie nägema saame, just 1765. aasta ümber maksaw on olnud, siiski on õige, et 1740. aasta ümber, just sel ajal kui Kooseni seletuskiri antud sai, Siimimaa talupoegade seisus selle wiletsa seisuse sisse sattus, sellepärast, et kinnitamiseks sisseantud maaseaduse algus-punktid aastade wiisi maapäewa ja konwendide peal ikka nõuupidamise all olid olnud, kus ju kindlaks oli tehtud, et talupoeg ilma maata müüdud ei tohi saada ning et temal õigus on liikumat warandust koguda ja kaebamise õigus isandate üle antud³⁰).

Rüütlikogu sekretär Baron Bruining on seda tõeks teinud ja juuremaid tõendusil meil enam tarmis ei ole, sellest näeme, mis rüütlikogu talurahwa seaduse kallal on töötanud.

Wõõras aga tuleb ette, et 25 aastat hiljem Siimimaa rüütlikogu, 1765. aasta ümber, kindral-kuberneeri Browne ettepanekute peale Kooseni põhjusmõtetega on wastanud, nagu oleks siitsaadil ikka niisugune seisuford walitsenud.

2. Peatükk.

Esimesed katsed pärisorjuse kaotamiseks.

Talurahwa seisu parema järjele seadmise pärast tegi kõige esimese sammu üks Siimimaa mõisaomanik Carl Friedrich Baron Schoultz-Alscheradenist.

See suur inimeste sõber, oma südame teadmisest aetud, ilma et tema kellegi poolt selle peale sunnitud oleks saanud, andis oma Uscheradeni ja Rooma mõisade pärast olematele talupoegadele seaduse, mille läbi omavoli pruukimise talupoegade vastu, priitahtlikult ning ise oma soovi järgi ära kaotada katsus¹⁾). Uscheradeni ja Rooma mõisade talurahwa seaduse peapunktid lühidelt kokkuvõetud on järgmised:

1. Talupoeg jääb isandale igaweseks päriks, ning peab tema sõnakuulelik olema; ei tohi aga iial sellest mõisast lahutud saada, selle pärast tema kord on, niisamuti ei tohi enam ära müüdüd ega ära kingitud saada.

2. Maatükk ehk krunt on ja jääb ilma waidlemata herra päriks, talupojale aga, nii kaua, kui tema omad orjused ja maksud ära tasub ja kõik omad kohused täidab, jääb õigus ilma takistamata pruukida, just seesama maatükk, mis temale kord on antud.

3. Mis talupoeg selle maatüki peal, pärast seda, kui tema kõik omad maksud ja orjused ära on tasunud, liikumat warandust kogub, on ja jääb tema omanduseks, keda tema oma tahtmise järgi pruukida võib.

4. Talupojalt ei tohi teisi maksusi nõutud saada, kui ennegi need, mis wafuraamatu põhjusel tema talukoha peale kinnitud on saanud.

5. Talupojal on luba oma herra üle iseene

mõi oma waranduse rikkumise pärast Landgerichti kohtus kaebdust tõsta.

See umbes 16 lehekülge pikk seaduse raamat on tublist Lätikeele tundjast, Serbeni õpetajast Grafs, Lätikeelde ümbertõlgitud ja Riia linnas trükitud ning pärast Ascheradeni ja Rooma talupoegadele wäljajagatud, kellede heaks see ka nimelt antud oli²⁾. Nende mõisade maasid mõõtma kutsus tema maamõõtja Lindrothi, Rootsimaal — Stockholmist, kes ka pärast palju Liwimaa mõisade maasid on mõõtnud, ja nimelt Rootsi seaduse järke.

Et igauks wiist hea meelega selle auusa herra elulugu teada soowib, siis tahame sellest siin pitkemalt rääkida: Kuningas Karl XI. kinkis Ascheradeni mõisa, keda Gustaw Adolph ju 1630. aastal selle suguwõsale pruukida oli annud, kindralleitnandi Merten von Schoulki wana isa isale. Karl Friedrich von Schoulk sündis 19. Januaril 1720. aastal Ascheradeni mõisas ja sai tema, 12 aastat wana, Peterburgi kroonukooli saadetud. Pärast selle kooliaja lõppu läks tema kroonuteenistusse ja oli lühikese aja kindral Beyeri adjutant, selle peale sai tema Wologda Dragoni rügemendisse kutsutud, aga juba 1745. aastal, kui see nimetud rügement Siberimaale elutsema pidi minema, astus tema teenistusest wälja, ja just sel ajal suri tema isa äkitselt ära ning wõttis tema oma isa mõisade, Ascheradeni ja Rooma walitsuse enese kätte³⁾. Siin oli tema

peatöö, teaduse uurimise kallal ja õppis nimelt isamaa minewikku tundma. 1747. aastal astus tema isamaa teenistusse kui Kassajaadik ning sai 1759. aastal, 30 aasta wana, Liivimaa maanõuunikuks (Landrath) walitud, milles ametis tema isamaale tululikkusi toimetusi forda seadis. Keiserina Katharina kroonimise ajal Moskwas, oli tema kui Jaadik ja wiibis 1761—1764 Peterburgis, kus tema maakorra seaduse kinnitust Keiserina käest palus, mis temale ka osaks on saanud⁴). Tema on ka ühe, oma teadmise järele kirjutatud Liivimaa ajaloo kirjutaja; mis aga tema oma soowi järele trükkimata on jäätud, kelle sees väga palju tähelepanemise wäärt loosid leida on, nimelt Rootsiwalitsuse ajast.

Kui nüüd maanõunik Baron Schoulz oma kolmeaastalise Peterburgis wiibimise järele oma mõisade peale tagasi tuli, siis oli temal isamaa olu nii wäljakannatamata ja wastumeelt ning hakkas tema kõigest jõuust selle parema järjele seadmise kallale töösse.

Tema Uscheradeni ja Rooma mõisa talurahwa seadus ei ole temale suurt tähtsust teinud, sest et see ennegi nende kabe mõisade jaoks kirjutatud oli. See seadus läks üle kubermangu laiali, ilma et Baron Schoulz ise seda oleks soowinud, nimelt Lätimaa jaoskonnas ja ka Kuuramaale, ning sai kõikis kohtades elawalt vastu wõetud. Et Schoulz küll kõigilt poolt etteheitmisi pidi kuulma, ei jätnud tema siiski poole tee peale

seada asja seisma, waid wõttis nõuiks, maapäewal rüütlikogule ette panna ja saatis ühe eksemplari selle tarwis maapäewa kogu kätte selle soowiga, et need põhjuspunktid finnitud saaksid ning oli temal see nõuu, seda seaduseraamatut kõigis kuber-
mangudes laiale laotada.

Kas Baron Schoulzil õigus oli seda seadust wälja anda, kas tema selle tarwis õiget teed oli walinud, jäägu igaihe oma otsustada. — Üks aga on kindel, et tema kõige selle toimetuse juures kõige parema tahtmise järke isamaad armastades on talitanud. Üht rahupilti seab ometi meile see ette, et üks Siwimaa rüütel, kellel isanda õigust suurel moodsul käes oli, ise priitahtlikult seda wähendada soowis.

Januari kuul 1765. aastal sai see tähtis maapäew amatud, mille eeskiri oli, talupoegade seisuse parema järjele seada. Peale Baron Schoulzi ettepaneku oli kindralkuberneeri krahw Browne poolt ka 11 punkti, riigivalitsuse soowimise peale sisseantud, kellest kolmas punkt sestsamast asjast rääkis. Kindralkuberneer kandis ette: „Talurahwa wiletsust on Majesteet oma Siwimaal reisi peal tähele pannud ja weel nende hulga palwefirjade läbi, mis Majesteedi trooni ette kantud, rohkem tähelepanemist äritanud, mille põhjuspunktid on⁵⁾“:

1. Et talupojal määrastki omandust ei ole, ka mitte selle waranduse üle, mis tema palehigi ja weremaewa läbi on teeninud.

2. Et kõik maksud kindlaks määramata on, ning talurahwale iga päew uusi orjusi peale tuleb.

3. Talurahwas saab oma süüteo pärast kangest karistatud, ning saab temaga nõnda ümberkäidud, kui see ühe kristliku inimesega sündida ei tohi.

Sellepärast kandis tema ette:

1. Talurahwale isekogutud warandus kui omandus pruukida lubada.

2. Maksud ja orjused kindlaks seada, igaihele tema maa suuruse järke.

3. Karistust kõikipidi vähendada.

Seft on selgest näha, et kuberneer vähem nõudis, kui Baron Schoulz oma priitahliku seaduse läbi oleks annud. Baron Schoulzi ettepanek sai koguni tagasi lükatud.

Kui kindralkuberneerist ette pandud punktid läbi rääkimisele saiwad mõetud, sünnitas see väga suurt rahutust ning maanõuunik Baron Schoulz seletas nõuukogule: Mina loodan korda saada selle minu kõne põhjuse üle kirjalikult otsust anda. Seda võib igaiüks arvata, mis tema oma talupoegadele oleks teinud, kui selle waieluse läbi kõik päewamalge ette oleks toodud saanud. Muus rüütlikogu pidi aga temalt nõudma, et tema teada pidi andma, mil põhjusel tema seda kõik niiviisi teinud oli, ning missuguse põhjuse peal tema seda nõudis, et temast sisseantud seadus üleüldse tarwilik on, mille üle tema wastama peab.

See seletus sai kõikide soowi peale maanõuuniku Baron Schoulzi poolt nõuetud ja 25. Weebr. 7)

temalt kuulunud, milles tema avaldas, et temal see mõte on olnud ja tema talurahwa seaduse-
raamatus üleskirjutud põhjused on, et talupojal
kindel omandus ja ka kindlad maksud oma koha
eest suuruse järges peavad olema. Tema ei soovi
mitte, et igaüks end nii kitsendaks, kui tema end
on püüdnud sisse seada. Selle peale seletab tema,
et wanaaegne teo-orjus nüüdsel ajal enam sugugi
ei kõlba ning maale väljaspoolt mitte kiitust ei
tee. — Lõpetaks juhib tema selle peale, kuid tema
läbi uurinud on, et see praegune seisus trooni
ette kantud ning kui rüütlikogu ise paranemist
selles asjas ei tee, saab riigivalitsuse poolt sun-
nitud. Kas ei ole mitte õigus ja kohus, kui enesel
warandust on, prii lubada, et ka teised seda ene-
sele koguda võivad. — Mina ei usu mitte, et
kroonu nende ettepanud otsustega rahul olema
saab, kui meie mitte talupoegade maksusi kindlaks
ei määra. See heaks arwamine sai nõuukogule
ette kantud, mille peale otsustati, igaühele luba
anda enesele omandust koguda ja nende maksud
kindlaks teha ja Mscheradeni ja Rooma mõisade
talurahwa seadus koguni kõrwale jätta, sest et see
eksiteele võib wedada. Siinimaa ei ole üksi mitte
see koht, kus pärisorjus walitsemas on.

Rüütli nõuukogu kartis, et Mscheradeni talu-
rahwa seadus palju umbusaldust sünnitama saab,
sel põhjusel palus tema maanõuuniku herrad, et
need rahwa sekka laialelaotatud eksemplarid ära
korjata laseks.

Igaüks ootis igatsusega, tema isamaa armastuse pärast, et tema oma etteõdetud plaani üle kõigile seletust saab andma.

Selle peale kostis Baron Schoultz. Rüütlikogu soovimise järgi avaldan mina oma mõttid, mis pärast mina omas talurahva seaduseraamatus üleskirjutud seadusi üleüldse maksmaks teha soovin, mida mina ka omas seletuses ligemalt olen ütelnud. — Nõuikogu on aga, kui mina oma ilma süüta eraseadusi kaitseda soovin, üle ülesande piiri läinud. Pärast seda, kui mina kui maanõunik ja auumees omad soovid avaldanud olen, on minul ükskõik, kas minu soov kuulnud saab, aga ükskõik ei võid minul mitte olla, kui rüütlikogu oma mittesõbralise vastuvõtmise juure jääb⁷). See läbirääkimine sünnitas palju rahutust.

Merkel teadustab meile: Maapäeva liikmed saidad kõik ülesäritud, ja suur rahutus tõusis nende keskel, ning see vastus kindral-kubernerile olla kahetõelise julgusega tehtud. Nagu näha oli, oli suurem osa koosolejaid nõuks võtnud, uuendatud seaduse punktide kinnitust mitte vastu võtta.

Olgu nüüd, kuis ta ka oli, aga õiget asjapõhjust meie enam ei saa kindlasti ette seada. Selge aga on, et see äritud väielus väga suurt südamevalu isamaa armastaja maanõuniku Baron Schoultzile tegi, kes väga palju end on mae wanud, et see seadus kinnitud saaks. Baron Schoultz palus end maanõuniku ametist lahti ja ei ole mitte ühtegi ametit, ka mitmekordse palve peale

enam vastu võtnud kuni oma surmani. (1782. aastal 21. Januaril.)

Aga nõnda ferged ei olnud mitte kindral-kuberneeri ettepanekud läbi teha. Rüütlikogu vastas esiteks: „Meie oleme talupoegade seisust ju wõimalikult kõikipidi parema järjele katsunud seada, mis ka ju siitsaadik paljude mõisaomanikkude poolt tähelepanud on saanud. Raebamise õigus isandate vastu on ka talupoegadele antud. Riisamuti on kindlaks tehtud, kui üks isandatest peaks oma talurahwa vastu midagi pahasti tegema, kas nende wara ärariisuma, ehk neid üleliia karistama, see saagu kui pillaja nimetud, ja temalt mõisawalitsuse õigus käest arawõetud ning wõormündrid tema üle seatud ja rüütlikogust wälja heidetud“).

Sellega ei olnud aga krahw Browne mitte rahul, waid saatis selle kirja just seesama saadiku läbi, kes teda toonud oli, tagasi. Põhjendas end Keiserina ettepaneku peale, selle tähendusega, et kui rüütlikogu ühtki parandamise otsust selle üle ei tee, Keiserina ise ilmawiibimata seda asja korda seadma saab. Tema olla Keiserinat ennegi selle läbi arapalunud, et rüütlikogu ise neid halwu korratusi wist arahäwitama saab.

Selle peale saatis rüütlikogu ühe pika kirja, kus talurahwa endist seisuforda ja nende põhjused araseletati. Kindralkuberneer ei olnud ka mitte sellega rahul.

Ja siis pärast uue nõuupidamise otsust kindral-

Kuberneeriga kokkurääkimise läbi finnitatud ja mis 12. Aprillil 1765. aastal ametlikult kuulutatud saivad, kelle siju järgmine on:

Päris herrad, kõigist Liivimaa mõisadest, on priitahtlikult, kristliku inimese armastusega oma pärisorjade heaks järele seiswad seadused annud:

1. Kui küll talupoeg ning kõik tema warandus isanda omandus on, siis olgu edaspidi, mis tema pärandab ehk ise teenib, tema oma omandus, aga ennegi siis, kui tema midagi oma isandale wõlgu ei ole. — Siiski on tähele panna, et kui tema omast hobusist ehk kariloomadest üht ära soowib müüa, peab tema seda enne oma isandale teadustama, kellel siis ostmise eesõigus on.

2. Praegust maksu ei tohi isand milgikombel kõrgendada, on küll aga õigus üht tööd teise wastu niisama kõrge hinna all ära teha lasta.

3. Et küll isandatel õigus on, oma talupoegi kõige tarwiliku töö tarwis pruukida, siis olgu siitjaadik kõik tööd kindlaks määratud; ning kui isand neid ühe teise töö juure tarwitab, saagu see, kas teise äratingitud töö ette arwatud, ehk jälle rahaga äramaksetud. Tähele panna on weel, et niisugused tööd iialgi kange tööajal nõuutud ei tohi saada.

4. Talupoegadel on õigus oma isandaid silla-kohtuse kaebada, aga ennegi siis, kui nende kaebus tõest põhjendatud on. Tühise kaebuse pärast pidivad nemad kangest trahwitud saama.

Sellest pidi talurahwas nägema, et nende

isandad neile head soovisivad, ning nende parema järje eest hoolt kandisivad, ning pidivad nemad seda tänuliku südamega vastu võtma⁹).

Ühtlasi sai awaliku kirja läbi kuulutatud:

1. Igaüks mõisnik pidi kuni Augusti kuuni seesama aasta jooksul rüütlikogu kantseleisse ülesandma, palju iga kahetsandiku, neljandiku, poole ning terve adra (Haken) krundipidaja selle eest orjab.

2. Kõik peale selle eeskirja nõutud tööd pidid selge rahaga äratasutud saama.

3. Talupojad pidivad kõik mõisawedu äravedama, teisi woorisid ei tohi neilt mitte nõutud saada.

4. Väike süü eest pidi warsti piitsuga ja wastupanemise, warguse ning ärajooksmise eest 30 witsja hoobiga karistatud saama.

5. Ükski talupoeg ei tohi kauemaks, kui kahetskümneks neljas tunniks finni pandud saada ja talwel ennegi sooja toa sees.

Ühtlasi sellesama maapäewa koosolekul sai otsustatud, et ühtki talupoega awalikult turu peal ei tohi äramüüdüd saada, mille üleastumise eest 200 taalrid trahwi maksma pidi; niisamuti pidi abielupaari lahutaja 400 taaleri trahwi maksuga karistatud saama¹⁰).

Et need eespool nimetud seaduse punktid talupoegadele mitte niipalju ei pakkunud, kui Baron Schoultz oma seaduste läbi anda tahtis, mõime

selgeste aru saada, kui meie neid teineteisega kõrwu seame ja wõrdleme.

Usheradeni ja Rooma mõisa talurahwa seadus finnitab:

1. Kui ka talupoeg mõisaherra päris on, ei tohi tema fiiski müüdnud, wahetatud ei ka teisel wiisil sellest mõisast, kelle järele tema kord on, mitte ära saadetud saada.

2. Nii kaua, kui talupoeg oma koha eest ära määratud maksud ja orjused ära tasub, ei tohi tema, ei ka tema pärandajad mitte sellest kohast wäljatõstetud saada.

3. Sigus, talupojal oma koha peal enesele kõikjugu liikumat warandust koguda, sai temale täieste lubatud.

4. Kõik maksud ja orjused, mis talupoeg oma

12. Aprillil 1765. a. kuulutatud seadused lubamad:

1. Talupoeg on ja jääb päris herra omanduseks, aga ei tohi ennegi awalikult turu peal müüdnud saada, niisamuti ei tohi ka mitte abielupaar äralahutatud saada.

2. Selle üle ei räägita siin sugugi, mis sugused õigused talupojal oma koha üle on.

3. Kui ka talupoeg isanda päriks on, fiiski on isandad siitsaadik õiguseks teinud, et talupoeg edaspidi enesele, peale see, kui tema midagi mõisaherrale wõlgu ei ole, warandust koguda ehk wanimilt pärandada wõib.

4. Kui ka isandal õigus on, kõik töösid oma tarwi-

koha eest tegema peab, peavad wafuraamatute läbi kindlaks määratud saama.

5. Talupojale sai ilma piirita kaebamise õigus antud, iseeneje wõi tema waranduse rikkumise üle.

tuse järke nõuda, siiski ei ole temal iial õigust rohkem nõuda, kui tema ju ferd neid ära on määranud. Wafuraamatuisst ei ole siin ühtegi nime- tatud.

5. Talupojale antud kaebamise õigus oli ainuke kaitsenduu, millega seaduse üleastujale wastu wõis panna. Kaebada tohtis talupoeg ennegi siis, kui tema enne oma isandale saadud kahju teada oli annud. — Kaebas tema aga ilmaaegu, see on, kui tema oma kaebduft tõeks teha ei jõudnud, siis sai tema esimist ferd 30 ja teine ferd 60 witsa hoobiga ja kolmas ferd ühe aasta wangistamisega karistatud ¹¹).

Seda wiisi näeme ühelt poolt üht selgete punktidega seadust, teiselt poolt aga ennegi üleüldist lubamist, mis ettetulnud üleastumise korral wäga raske ära seletada on, sellepärast, et kaebamise-õiguse punkt kõige rassem selgeks teha oli.

Kagu teada, on maapäew 1765. aastal ajaloole ühe kurwa kaju teinud, aga siiski peame õiguse pärast ütleva ja ei tohi mitte kõiki süüdi Liivimaa rüütlikogu peale lükata, et selleaegne seisukord ja ajawaim ka seda nõudis, mille üle siin lühidelt rääkima saame.

Nastakümned olivad Liivimaa mõisaherrad oma talupoegade seisukorra üle kõnes. Nii kaua kui tähele pandud, on niisugune näitus ennegi teistes maades walitsewat pärisorjust selgeks teinud, et nendes see weel suurem on olnud. Siis ei ole ka mitte imekspanna, kui Browne ettepanekud koguni uudised näitsid olevat, ja on Preisi mõisnikud 1762. a. kuningaga ettepanekut, pärisorjuse äraaotamise pärast, tagasi lükanud.

Kui meie nüüd selle asja üle õieti järele mõtleme, siis saame küll warsti aru, kui raske see asi pidi olema 1765. aastal elawaile mõisnikkudele üht asjalugu äraseletada, kellest suurem jagu wanad sõjamehed olid ja enam aega omast eluajast werises ja mõllawas sõjas elasivad, kus nendel wõimata oli, pehmemat inimestega ümberkäimise-kombet õppida; sellest siis ka tuli, et Keiserina Katharina II. poolt ette pandud soowid, niisamuti ka Ascheradeni talurahwa seadus, wastu ei saanud wõetud.

Olgu nüüd, kudas ta ka oli, aga 1765. aasta on Liivimaa ajaloos talurahwa seisukorra üle ikka üks wäga tähtis aasta. Koguni selge on, et need seadused palju tululikumad endise täieste

õigufeta ja seadufeta seisuforra vastu on. Aga just see järg, et need juhtumised palju aega puutumata aktide juure jäid, annab sellest seletust, et kombelik mõju selle üle väga sügaw oli.

Kui kui meie pärastpoole nägema saame, jäi see asi maapäewa küsimiste seast koguni wälja ja on pärast seda, nagu meil teada on, ennegi üks kord 1777. aasta maapäewal ette tulnud, kus kindralkuberneeri Browne nõudmise peale meel kord kange käsk wäljaantud sai, aruanne, palju iga isand oma talupoja käest orjust wõi maksu nõuab, trahwiäwarduse juure lisamisega, sisse saata. Seda wiisi on koguni raske selgeks teha, kas need seadused 12. Aprillist 1765. aastast täidetud said wõi mitte.

Kui ka, nagu õpetaja Hupel ütleb, ennegi arwaste isäralistel kordadel ette tuli, et sillakohtud end 1765. aasta seadmiste peale orjuseasjus toetasiwad, selle peale waatamata, kas nad seaduslikult kuulunud olid wõi mitte. Kui ka sillakohtule saadetud kaebuskirjad mõisaherra wägiwalla pruukimise üle sagedast patenti läbi kuulutatud „10 paari witsa löögiga kiriku juures“ wastatud said, — siis olid aga ka uuema aja nõudmise järke otjused tehtud, mille järel mõisaherra isemeele ja talupoja õigufeta olekule piirid määratud said.

Siiski on tõsi, et Browne ettepanekud rüütli-kogu mõtte järke vastu wõetud said ja et Siwimaa talupojale priifodaniku õigus, niisamuti ka omanduse õigus antud said, ja ka kõik tema

maksud ja orjused kindlaks määratud olid ja ei tohtinud mitte suurendatud saada, niisamuti oli kaebamise õigus temale antud saanud.

Nii pidivad need põhjuspunktid ikka rohkem ja rohkem tuttavaks saama ja ei olnud mitte üffi mõisaherrad ja õpetajad tähelepanema hakanud, et selleaegse wiisi järel kaua edasi ei mõinud kesta, waid ka talurahwale hakkas see tuttavaks saama, et uus aeg ukse ees seisis¹²⁾.

Et isandate mõimus oma pärisorjade wastu wäga kange oli, on ju selle aja nõudmine olnud, ja on nii mitmelt poolt kindlaks tehtud, et meil enam selle üle laiemalt ei pruugi rääkida. Omad ja wõõrad, Saksa ja Wene, ilmliku ja wainuliku Liimimaa seisukorra tähelepanejad räägivad sellest ühel healel. Põhjuseta aga on need arwamised, et meie maa rüütlite esivanemad werejänulisemad ja hirmsamate tegudega on olnud kui selle aegsed ühesugusel hariduse järjel seiswad, Saksa-, Prantsus-, Poola- ja Italia-maa mõisnikud olid¹³⁾.

Kui meie ka järele andma peame, et täieline pärisorjuse walitsuse õigus, talupoegi ilma maata äramüüa wõi muul wiisil kaubelda, mitte ei ole walitsenud, siiski jääb õigeks, et see aja nõudmise järke nõnda pidi olema ning ka Balti kubermangudes ühesugune teiste Europa riikidega on olnud. Koguni rahuliste wõime tõendada, et meie pärisorjust omas täielises wäljalaotamises mitte tunnud ei ole. Mõned arwaste ettetulnud juhtu-

nised maha arvatud, ei ole meie maa elanikud mitte nii raskeid litsumisi tunnud kui Läänepoolne maakohd, kus kange jahiseadus ning ka täieline mõisaherralik kohtuõigus nimelt süüdisdavais asjus, walitsenud on. Et meie selle asjaga lähemalt tuttawaks saaksime, heidame ühe pilgu pärisorjuse ärakaotamise peale Lääne Europas, nagu see „Sugenheimi“ kirjadest leida on:

Kui meie nüüd esiteks Prantsusmaa elujärge waatame, siis leiame, et wäga kerge oleks hulk näitusi hirmsa ja isemeelse wägiwalla tegude üle üleskirjutada; nii näituseks on ühelainsal kohtuistumisel 1665. aastal 53 mõisnikku wägiwalla pruukimise pärast surma mõistetud saanud¹⁴). Peasüüd aga olid selle juures, et talupoeg kõik oma aja mõisaorjuse läbi ära pidi pruukima. — Ja siis oli weel see seaduseks tehtud, et talupoeg oma wilja ennegi mõisaweskis tohtis jahwatada, oma leiba mõisaahjudes küpsetada j. n. e. mille läbi tema kogunist mõisaherra wõimuse alla sattus. Mitmes paigas oli seaduseks tehtud, et määratud ajal talupoeg oma nurme harida, ei ka wähemast selle peale minna, ei ka heina teha ei tohtinud, et nurmfanad ära ei saanud hirmutatud ehk nende munad mitte rifutud. Ka oli nurme wäetamine wirtsaga keelatud, mille läbi nende lindude liha hea maitsew magu rifutud oleks wõinud saada. Niisamuti mõiswad metssead ja hirwed oma tahtmise järge üle terve põllu jooksta, ilma et talupoeg neid oma põldu rikkumast

ära tohtis keelata. Selle vastu ekkijad saidwad mõisaherra poolt kangeft trahwitud¹⁵).

Teifite ei olnud ka mitte lood Spaniamaal, kus ka need eelpool nimetud seadused kõik makswad olid ja peale selle ei tohtinud talupoeg oma nurme ümber aeda mõi walli teha, ei ka kraawi lõigata, oma põllu rikkumise kaitsemiseks prii ümber jookswa ülemate lambakarjade eest, kellest see maa väga rikas oli¹⁶).

Palju parem ei olnud ka selle asja poolest Italia-maal. Ka siin tuli niisugusid hirmsaid tegusid ette ja oli weel see luba kohtutel, alamt rahwast oma tahtmise järke ülespuua mõi pea maharaijuda laska ja palju teifi sellesugusid hirmsaid tegusid sai siin tehtud¹⁷). — Iseäranis ka Shottimaal, mis priimeelse Inglise walitsuse all oli, kus pärisorjus, ilma et see wälja kuulutatud sai, iseenesest ära on kadunud, tuli seesugusid tegusid kahelksateistkümne aastaajal ette¹⁸). — Sirimmaal sündinud loo üle peame koguni waima; sest et ta wõrdlemata wilets oli. — Niisamuti oigas Böömi- ja Ungrimaal rahwas selle litsuma koorma all¹⁹). Selle aegne Poola kuningas Stanislaus Lescinsky ütles: Poolamaal mõib mõisnik oma alamaid surmata ilma põhjuseta ja ilma kohtu otsufeta. Et kodune karistus selle olu järke ilma piirita oli, on ju isegi mõista²⁰). Weidi parem aga oli seisus Saksa- ja Preisimaal sel ajal kui nendes nimetud riikides²¹). — Neist kirjeldustest mõime selgeste näha, et see kurw

talurahwa seisuford 18. aastajaja lõpul tõest üks üleüldine on olnud²²). Tänu Jumalale, need rasked asjad on mööda ja meil ei ole tarwis nende läbi saadud kahju enam ette kanda wõi üles arutada.

3. Peatükk.

Liivimaa talurahwa tõeste pärisorjusest priiks-laskmine 1804. a. antud seaduse läbi.

A. Ettetwalmistamised maapäewadel 1795—1798. a.

Terwe inimese eluiga — 30 aastat — läks mööda, enne kui talurahwa orjuse äramääramine, keda krahw Browne nelja kuu aja sees lõpetada lubas, täidesaatmise alla tuli. — Imekspanemise wäärt aga on, et 1765. aasta maapäewast saadik nii hulk aega ajamerde on woolanud, ilma et selles asjas ühtegi oleks sündinud. Et sel korral üks raske aeg oli, nimelt kulutatiwad Türgi sõjad kõik aja igalühel oma tarwis ära, ja weel teised juhtumised ja seadmised tulid ette, mis kõik selle asja takistuse põhjused on olnud.

Jällegi oli üks Liivimaa mõisnik, Kanzeni mõisa päris-herra Friedrich von Sievers, kes nii hulga aja tagant inimeste seisuse üle ühe küsimise maapäewal ette pani.

Kui Detsembri kuul 1795. a. Liivimaa maapäew koos oli, mõiswad sellest maapäewast osawõtjad, kindralpiiskopi abilise, Jakobi kiriku ülemõpetaja Dankward Karl Gottlob Sonntag awamise kõnest aratunda, et neil sel korral suurte ja tähtsate asjade üle otsustamist saab olema¹⁾. See awamise kõne oli järgmine:

„Head nõuu kuulge ja täitke ja käige ta järel, maaisad, iseäranis selles asjas, mis selle kõigega kokku käib ja mis teile püha peab olema — teie eluviisi kõlbduse tundmusega, teie wälimise hea korraga, maa rahuga, wist ka teie laste ja lastelaste eluga! Mis see muud mõiks olla, kui meie maamehe elukorra parandamine ja tõstmine. Et siin weel palju teha on, seda ütlemad head ja auusad mehed teie seas ise waljuste, — seda tunneb igauks, kes isanda ja orja wäga suure hariduse wahel peale waatab; seda hüüab sulle, Liivimaa riütliwõrgu, terwe haritud Europa — manitsedes Nii kaua kui talupoja inimlik ja kodanlik elu mitte parema järje sisse ei saa, nii kaua jääb kõik, mis tingimata peab tehtud saama, ainult paljaks tahtmiseks. Argu keegi üteltu: „Pärisorjadel ei olegi paremaid tundmisi!“ Hull näitusi hüüawad meile: „Neil on neid!“ Ja meie mõiksime küsida: „See inimeste kogu seal — mille läbi kaotasiwad nad siis oma auusamad inimese tundmused?“ — Teie kõikide poole, teie selle kubermangu ühendatud nõuumehed, hüüdwad tuhanded, kes selle

maa esimeste mõitjate mõõga all oma were sees ujusivad — sajad tuhanded, kes rohkem kui kuus aastasada nende ikke all õhkasiwad — õnnetumad, kes siin ja seal weel nüüd kui wankuwad warjud wiletjuse pilti enese külles kannawad — kõik need hüüdwad ühendatud palwes teie poole: Teie, kelle isad meie isandateks saiwad, saage, oh saage, milleks teie nii hea meelega endid kuulete nimetawat, milleks teie nii täieste meile mõite saada — isadeks!²) Kriitlikogu peanoormik Friedrich von Sievers kandis selle peale maapäewa kogule ette, et 1765. a. maapäewal tehtud otsuste üle talurahwa seisuse paranemise üle kindel põhjus peab tehtud saama, enne kui selle tarwis sunnitud saab.

See tegi kõikidele esimisel filmapilgul suurt ülesäritust, et just 1765. a. seaduse punktide järge pidi otsus tehtud saama, kuna ju sel korral sellepärast pooleli jäi, et need väga puudulikud oliwad. — Siiski olid Sievers'i ettepanekud kasulikumad selle seaduse korda seadmiseks, kui 30 aasta eest landrat Schoulzi omad, sel põhjusel, et tema targemate ja auusate herradega, nii kui krahw Mellin, Transehe, Eksparre, Bayer, Bistolfors ja Buddenbrof, läbi rääkis ja nõuu pidas. Tema ise sai ka termel maal kõigist rahwaseisustest väga auusaks peetud.

Maapäewa koosoleku otsus, Friedrich von Sievers'i ettepaneku peale oli järgmine:

Kuna see ettepanek üht täielikku läbimõtlemit

ja rääkimist tarvitab, kui maapäewa koosoleku aeg selleks lubab, siis saagu see ühe konventi kätte antud, kes selle üle ära peab määrama, kui palju talupojad maksusi ja orjusi mõisaherrale peavad tegema. Kui see on sündinud, siis peab konvent need otsused mõisaherradele kreiskonventi peal ette panema ning siis see nõndawiisi saadud otsus kui maapäewa heaks arwamine wastuwõetud saama³⁾.

Et aga selle asja üle sel korral palju wastu-panejaid halwa mõtetega olemas oli, on ju isegi mõista, mis selle töö juures lühikese aja sees palju takistust tegi, aga õnneks sai jälle Friedrich von Sievers selle asjatoimetajaks uuest walitud, kes kõigest jõuust seda toimetust edasi ajas.

Nii siis, et selles asjas palju wastalisi oli, wiimis aeg väga pikale. 1796. aastal sai maapäew ühe teise nõuupidamise pärast kokku kutsutud ning pidi ka sel maapäewal talupoegade seisukorra seadusepunktide üle ühtlasi otsustatud saama.

Merkel teadustab meile sellest maapäewa koosolekust, et seal palju wastalisi on olnud ja kui kõik jälle rahule olivad tehtud, siis ka weel ju ammu ärasurnud maanõuuniku ja Mscheradeni mõisa pärisherra Baron Schoulki seadus ette sai loetud⁴⁾. Teisel päewal seletas von Sievers maapäewa kogule oma kindlat lootust, et maapäew see asi ilma tülitä ja sõnawaieluseta lõpetama saaks.

Selle peale tuli teine küsimus seletuse alla, ja nimelt, kas ülesantud küsimised nüüd lõpukorrale teha wõi mitte? Siis tehti ühel healel otsuseks

ja saiwad 22. kuni 25. Septembrini 23 peapunkti uue talurahwa seaduse jaoks kindlaks tehtud, nii et Detsembri ja Januari kuul kokkutulema kreiskonwendi jaoks ennegi mõned kõrwalised seadmised järele jäiwad korda seada. Aga pärisotsus selles asjas sai weel 1797. a. ärapeetud maapäewal tehtud Januari kuul, mis Keiserina Katharina surma pärast nii kaugeks wiibis, kus siis weel need 23 punkti kord läbi räägitud ja kindlaks seatud saiwad. Kui ka 1797. a. tehtud otsused Keisri Majesteedi poolt mitte finnitud ei saanud, siiski jäiwad need ikka peatingimisteks. Need põhjuspunktid, kui nad ka mitte finnitud ei olnud, siiski igapäewases talituses pruugitud saiwad, ning pidiwad nende täitmise peale hoolega waatama Sievers, Mellin, Buddenbrock j. t. kui ülemkirikuwöörmündrid⁵⁾.

Seäranis tähelepanemise wäärt on nende otsuste seas, et mõisaomanikud omad nõudmised ja maksu suurused talupoegade käest, mis kõige hiljem kuni 1. Augustini 1797. rüütlikogu kantsleisse pidi sisse antud saama, ülemkiriku eestseisuse walitsuse all seisis.

Ugas kreisis oli üks kommission, kes maksude ja tööde üle pidi walitsema ning seisis kiriku eestseisjast ja 2 kreisisaadikust. Peale selle sai neile järeleseiwate punktide läbi kasu pakutud. Need punktid on järgmised:

1. See õigus, talupoega ilma maata äramüüa, sai väga kitsendatud, üleastumise korral süüdlane 500 rublaga trahwitud.

2. Gesõigus sai tühjaks tehtud ning talupojale õigus antud warandust pärida.

3. Paragrahwis 5 ja 6 soiwad talupoja orjused kindlaks määratud taaleri arwu järke, niisamuti ka abiorjused, woorid ja pearaha ning muu wõla eest päiwi teha lubatud.

4. Mõisa rõanurme harimine sai päewade paljuse järke äramääratud.

5. Need 25 wiimase aastate sees mitte äramõõdetud mõisamaad saiwad Rootsi taksi järke arwatud ning ka selle järke maksud määratud; waeluse korral wõis üks mõõtmine nõuutud saada.

6. Talurahwaist isewalitud kohtuametnikud saiwad finnitud.

Maapäewa otsused 1797 said uue Keisri Paulile finnitamiseks ettepanud ning Moskwa linnas selle jaoks äratrükitud, aga Keiser ei pannud suurt rõhku nende peale. Keiser andis nad Senatile katsumise jaoks, kust nemad juurelisatud tähendustega 1798. aastal maapäewalogu kätte saadetud saiwad, kus mõned wäiksed muudatused tehti ja siis jälle 26 punkti Keisri kätte finnitamiseks saadeti, mis ka mitte seekord ei ole sündinud 6).

B. Maapäew 1803.

Jällegi wajasiwad aastad ajamerde, enne kui need paljukord nimetud otsused lõpule jõudsiwad. —

Et palju wastalisi ses asjas oli, läksiwad 8 aastat mööda, kus jelles asjas kõigewähemat tehtud ei saanud. Keiser Paul andis kõik wanad seadused tagasi, mille läbi kõikide tähelepanek selle asja üle äratud sai.

Selle aja sees oli Keiser Aleksander I. trooni peale saanud ja Gestimaa rüütlikogu peamees Jacob von Berg seadis Keisrile rüütlikogu otsused talurahwa eluorra parandamise üle ette, ning saiwad ka Keisri poolt armulikult wastuwõetud ja finnitud. Seda nähes, et Gestimaa ette läheb, saatis 1802. Augusti kuul maanõuunik Friedrich von Sievers 1797. a. tehtud otsused weel kord Keisri kätte finnitamiseks. Selle peale wastas Keiser Aleksander omas kirjas ja nimetas need punktid, millega tema mitte rahul ei olnud ja mille peale maanõuunik Sievers 12 punkti ümbermuudetult rüütlikogu nimel Keisri kätte finnitamiseks saatis. Need punktid olid järgmised:

1. See seadus, talurahwast wõi nende warandust äramüüa wõi ärafinnida, niisamuti see nimi „pärisinimene“ peawad maha jääma.

2. Kõik talupoegade orjused ja maksud peawad Rootsi rewisioni taksi järke neilt nendele pruufida antud maa eest, heinamaa ühes arwatud, suuruse järke nõuutud saama, ning peab iga peremehele üks trükitud wakuraamat antud saama.

3. Ükski talupoeg ei tohi põhjuseta omast kohast wäljatõstetud saada ja kui seda peaks tarwis olema, ennegi kohtuotsuse järke.

4. Väeteenistuse minemate noortemeeste kohusetele üle otustab talupoegade eestseisja, aga mitte isand.

5. Iga naesemehelisele sulasele peab peremees, tema enese ja tema pereülespidamise tarwis maa palk andma.

6. Naesewõtmise tarwis on talupojal ennegi wanemate luba tarwis.

7. Hooletud talupojad wõiwad nende walla ehk kohtu poolt töösse pandud saada.

8.—11. Tülide üle, talupojal oma isandate wastu ehk iseeneeste wahel, peab esimest kord kihelkonnakohus, teiselt kiriku eestseisusekohus, ja kolmandalt Landraatikoolegium otust tegema, kus siis weel nendele tee lahti jääb Senatisse edasi kaebada. Kohtuotsused saamad sillasohtud äratäitma.

12. Nende kohtute all seisawad kõik talupojad⁷⁾.

Selle peale kirjutas Keiser Aleksander 30. Juunil 1892 maanõuniku Sievers'ile järgmiselt:

Maanõuniku herra Sievers!

Teie poolt sissesaadetud talurahwa seisuse parandamise pärast põhjused, leian mina kõigis ettepanekuis, mis minule ju külalt tuttawad on, rüütli-koogu kindlat tahtmist. Kui mina needsamad Teile tagasi saadan, jätan mina Teile hooleks rüütli-koogule ettepanna ja loodan, et Teile kõik ühes nõuus kõigest jõuust seda ülitähtist mälestust saate põhjendama.

Need nii mitu korda nimetud punktid kandis Sievers 1803. aastal maapäewa kogule ette. Tema

MAANÕUNIKU

ise aga oli, enne Weebruari kuul määratud maapäewa, Keisri Majesteedi soowi peale Peterburgi sõitnud, kus tema Keisri Majesteediga mitu nädalit nõuu pidas talupoegade elujärje paranemise üle. Ning kui see asi maapäewal nõuupidamise alla tuli, ei ilmunud Sievers ise mitte, waid oli jälle Peterburgi reisinud ja maapäewa kogule seda ennegi kirja läbi teadustanud, mis rüütlikogu fees suurt äritust tegi.

Kui nüüd need maapäewal läbiräägitud punktid freisidesse pidid saadetud saama, palus ka Peter Reinhold von Sievers, Heimthalist, enesepoolt antud seadust talurahwa priikslasstmise pärast freisidesse saata. Selle 21 maapäewa liikme palwekirja algus ja lõpusõnad olid järgmised:

Meie ei mõista Keiserliku Rõrguse poolt meile saadetud tähenduste üle suuremat auu pakkuda, kui et meie end selle alla heidame ning teda kõige suurema hoolega wäljalautada soowime j. n. e.

Meie paneme ette, et nüüdne kogu otsustaks kõiki Liimimaa pärisorjade lapsile ja nende järeltulewa sugule, kes sellest päewast saadik sündinud on, kui Majesteed Keiser Aleksander I. troonile sai, priiust anda, aga üksi selle tingimisega, et tema, kui 21 aastat wanaks on saanud, ilma loata omast mõisast wälja ei tohi minna j. n. e.

Seesama sai läbikatsutud ning ei leitud mitte kõlbulik olewat^o).

Nii töötas maapäewa kogu mõisaherrade ja talupoegade seisukorra üle ja nimelt saiwad talupo-

gade maksud kindlaks tehtud ja lõpetas maapäem oma tööd 31. Märtsil ning olid selle seaduse jaoks 42 paragrahvi üleskirjutud, mispäraft ka 1804. aasta talurahwa seaduse peapunktideks on jäänud.

Selle seaduse peapunktid on järgmised:

1. Talupoeg ei tohi ilma maata iial ära müüdüd, kingitud wõi pandiks pandud saada; ennegi neis mõisades, mis ühe ja seesama herra päralt on, wõib ühest mõisast teise saadetud saada, aga teiste jaokskonda iial ilma talupoja lubata.

2. Mõisaherra ei tohi iial üht lubatähte andmata jätta abielusse heitmise tarwis ja saab selle wastu tegija 100 rublaga trahwitud. Peigmees tarwitab ennegi niisugust tunnistust oma seisuse üle.

3. Hooletud wõi laisad wallaliikmed saawad awaliku töö tarwis äraantud wallakohtu poolt.

4. Kõik mis rohkem äramääratud majapidamisest ehk raudinwentarist on, see on talupoja oma päris, mis ka niisamuti tema pärijatele jääb.

5. Kui ka kõik maa, mis ühe mõisa päralt on, olgu ta mõisa wõi talumaa, pärisherra omandus on, siiski ei tohi tema seda maad, mis talupojale pruufida on antud, tema käest muidu ärawõtta, kui ennegi järeelseiswate põhjuste peale:

a) Kui pärisherra üht karjamõisat asutada soowib, ehk talumaad mõisamaa külge tahab wõtta ning seda konwendile ette on pannud, et tema külm weel mitte § 18. ülestähendatud suuruses ei ole. Siiski peab pärisherra temale kahjutasumist

maksma, mida rüütlikonwendi poolt walitud asjastundjad mehed määrama saavad.

b) Kui tema wõlg kaks kord nii suur on kui tema § 12. nimetud taluwäärtus.

c) Kui tema oma talu majapidamise hooletusse jätab, siis saab tema wäljatõstetud ja uus tema asemele wõetud.

d) Kui pärisherra ja talupoeg ise priitahtlikult konwendi ees kokkulepiwad ja talupoeg oma koha äraannab.

6. Kõik tööd ja orjused, olgu nendel nimi mis tahes, saavad täieste hinna ette arwatud, niisamuti heina ja ajamaa maahinna wäärtuse alla wõetud.

7. Kõik maad peawad tingimata äranõõdetud saama.

8. Mõisatöö tarwis ei tohi iial ühest talust rohkem kui pool osa töö tarwis kõlbawaisst inimestest tarwitud saada. Tõikuseaeg on wäljaarwatud.

9. Mõisatööd, nimelt rõanurme harimist, saab ühe nädali töölise jaoks hobusega 12 wakala ja ühe pämilise jaoks hobusega 2 wakala arwatud.

10. Töö suurus peab töötarwis kõlbawate inimeste hulga järge äraseatud olema.

11. Ehitus- ja põletispuid saab talupoeg mõisaherra käest, kelle eest tema ennegi weidi tasuma peab. Ka peawad kõik peremehed teisele ehituse jaoks tarwilikku materialu juure wedada aitama.

12. Need seadused on makswad kõigi mõisade jaoks Liiwimaal ning peawad ka kõiki endisid seadusi täitma.

13. Kodune karistus saab vähendatud ning witsa karistus koguni ärafaotatud.

14. Saamad kanged trahwid määratud mõisaomanikkudele, kubjatele ja kõigile ametimeestele, kes sellest seadusest üleastuvad, nimelt sai kubjas niisama palju witsahoopidega karistud, kui tema teisele oli lastnud anda ja ametimees kaotas poole omast palgast.

Need olivad 1803. aastal juure lisatud kasulikud punktid 1795. aasta seaduse üle.

C. Talurahwa seadus 1804. aastast ning selle tähendus.

Nii olivad siis need 1803. aasta otsused, kes, nagu meie pärastpoole nägema saame, peapõhjus sellest paljukord nimetud ehk räägitud 1804. aasta talurahwa seadusest oli, maksmaks tehtud. Et see mitte ühise otsuse tagajärg ei mõinud olla, et suurem osa maapäewal koosolejaist isandatest selle raske sisseseadmise poolt ei olnud, saab küll igauks isegi mõistma, ning ei pruugi meil sellest siin laiemalt teadustada. Siiski oskasiwad need wastalised nõnda sisseseada, et ka nende wastumõtted ühes maapäewa otsustega, mis kindral-kuberneeri läbi Keisri Majesteedile kinnitamiseks ette saiwad kannetud, ühes nendega ka omad punktid sissesaatitiwad¹²⁾.

Nii sai siis ka aktide seletuseajal hulk küsimisi ette pandud, mille läbi kõik asjad väga pikendatud ehk seisma pandud said, nimelt olivad Liivimaa Gestijaoskonna ning nimelt Jurjewi (Tartu) kreisiherrad, kes niisugust wastupanekut katsusiwad tõsta. Kõik niisugused seletused saawad meid kaugele wiima, aga siiski asjaloost weidi seletust andma. Selle waielusega sai nii kaugele mindud ning ette pandud, maapäew ärgu tehku ühtki otsust ning kõik selle wastalised mõtted saagu ka kinnitamiseks ette pandud. See seaduse wastaline ettepanek sai tagasi lükatud. Selle peale seadis Keisri Majesteet ühe kommissioni, kes seda asja läbi katsuma pidi¹³⁾.

Selle peale kirjutas Keisri Majesteet 11. Mail 1803. aastal sisemiste asjade Ministrile krahw Rotschuben'le kirja, mille põhjuspunktid järgmised olid:

„Keisr kirjades, mis sõjakuberneeri würst Goližini läbi minu kätte saadetud on ning milledes mitte üksi maapäewa otsusi, waid ka nende wastumõtete üle kirjutatud on, wõin mina, minu täieliseks rahulolemiseks, rüütlikogu ühist soowi näha, järgmiste punktide läbi:“

1. Talupoegade kodanlikku eluseisust kinnitada.
2. Neile enese poolt kogutud waranduse õigus anda.
3. Neid äramääratud orjuste läbi, mis kommission on kinnitanud, kõige isemeelse eest hoida.

Selle otsusele aga saada, arwan mina tarviliks, üht komiteed, minu oma ülewaatamise all seada, kes peab

1. Selle aasta maapäewa mõtted proovima, neid kui ka maapäewa otsusi ise, õige asja põhjusega Liivimaaal mõrdleks ning siis üleüldised põhjuspunktid määraks, mille järele ülehel nimetud rüütlikogu soow täidetud saaks.

2. Üleüldise soowi järke kommissionid seada, nendele kõikjugu eeskirjad kaasa anda, et nemad orjusi läbikatsumad ning wafuraamatud sisse-seawad.

3. Talupoegade seisukorra järke pärida, kroonuja kirikumõisades ja kõikis, mitte rüütlikogu päralt olemates maakohdades ja wiimselt

4. Meist kõigist kogutud teatusi järke üht seaduslikku seisujärke tegema¹⁴⁾.

Peale selle, kui talupoegade seisujärg oma isandate wastu ja Riia kindralkuberneri poolt nõuutud aktid, nimelt 1687., 1688. ja teiste aastate rewisioni kommissioni aktid, mis peale Liivimaa talupoegade orjus põhjandatud oli, sisseaadetud olivad, hakkas komitee 1803. aasta maapäewa otsusi läbikatsuma ning oma mõttid uue Liivimaa talurahwa seaduse plaani jaoks üleskirjutama.

See komitee hakkas oma tööd Augusti kuul 1803. aastal peale, kes nii usinaste töötas, et ju Weebruari kuul 1804. selle põhjused Keisri Majesteedile kinnitamiseks ette saiwad pandud.

Selle töö etteseadmise juures, mis talurahwa

seadus 1804. aastast oli, kandis komisjoni järeleisema teadustuse ette, ja nimelt: ¹⁵⁾

1. Keisri Majesteedi soovid ja kõik endised seadmised peapõhjuseks võtta.

2. Seisukorra üle isandate ja talupoegade vahel midagi tähelepanemata jätta ja

3. Selleläbi rüütlite õiget soovi korda saata, mis järgmine on:

a) Üht jäänud talupoegade seisukorda vastu võtta.

b) Nendelt kogutud omandus nendele finnitada.

c) Neid kõiki korratu oleku eest hoida.

Nende punktide põhjuste järele on komitee talupoegade seisust, teist ja neljandamat punkti Rõige-kõrgema Ukasist tähelepanes, ühe üleüldise seaduse Liivimaa talupoegade pärast ja ühtlasi ka komisjoni plaani ettepannud, mis Keisri Majesteedile läbikatsumiseks saadeti ning selle siisu lühidelt järgmine ja kus talurahva seadus neljas punktis araseletatud on: 1. Talupoja seisukorra üle, 2. nende omandusest, 3. nende orjustest, 4. nende kohtuseisusest; see arajaotamine on ka viimase maapäeva otsuste seast leida.

Esimeses peatükis on kaks jagu, ja nimelt:

a) põllupidajate üle,

b) mõisa inimeste üle; nende üle ei ole maapäeva otsuses midagi nimetatud.

Mõisa inimeste pärast, kes siitjaadik müüdnud ei saanud, ning jäänud isandate omandus olid,

on komitee seaduseks teinud, neile oma endiste seisustesse tagasi minna, kui aga mõisaherra lubab.

Teine peatükk, mis talupoja omandusest räägib, sai kinnitatud ning Keisri Majesteedi poolt antud seadusega ühendatud, et nendel õigus on maad päriseks osta ja kui liikumata warandust pruukida.

Talupojale liikumata waranduse omanduse õiguse andmise juures, arwas komitee tululikuks, et üks äramääratud arm iga talu juuruse järge, loomadest ja seemne wiljast selle talu majapidamise jaoks peab jääma, mille läbi mõlematele, isandale ja talupojale, kasu tuleb.

Kolmas peatükk, mis talupoegade orjusest räägib on kahte jalku jaotud.

1. Talupoegade kohused kroonu wastu, maa-walitsuse poolt antud seaduste järge.

2. Talupoegade orjuste üle mõisaherradele. Kõik orjused Liimimaa talupoegadel saidwad 1688. aastal Rootsi rewisioni-seaduse järge arwatud.

Niiõiguse talumaade ärataksrimise läbi oli wõimalikuks saanud, kõiki talupoegade orjusi ka äramäärata; peale selle oli tarwilik, töö tarwis kõlbawaid inimesi üleluggeda ja nende paljuse järge talukohad ärajagada. Rootsi rewisioni seaduses ei olnud selle üle ligemaid seletusi antud ja sellest siis tuli, et mõne mõisa peal weel seadusewastalisi nõudmisi ettetuli. Mõisad saidwad adramaaks ärajagatud, mille eest iga adra pealt 30 tööpäewa nõuda wõis. Sellepärast siis katsusid mõisaherrad adraarwu metsmaa juure wõtmisega

suurendada, et siis selle läbi nende sissetulek tõuseks. Nii siis tuli jagedaste ette, et ühest adramaast kaks tehti ja talupoja orjus kahe mõrdsjeks läks. Rüütlifogu pani seda adraarmu suurendamist tähele, mille juures iial töö inimeste jõuu järel ei küsitud, ning seadis 1798. aastal põhjuspunktiks, mille järges iga adramaa jaoks pidivad 10 täieealist meeste- ja 10 täieealist naesterahvast olema. See põhjuspunkt sai rüütlifogu poolt 1803. aastal kinnitud, mille põhjusel talupoegadelt ülejõuu tööd ei tohtud nõutud saada. Iga talupoeg oli selle seaduse järel kohustud, kaks päeva nädalis orjama. See arv oli järgmine: Ühe adramaa jaoks sai 60 taalerid põllu- ja 20 taalerid heina- ja ajamaad arvatud, mille eest mõisaherra Rootsi taksi järges 1028 hobuse- ja 1028 jalapäeva nõuda mõis. Nii siis, kui ühe adramaa peal 10 meeste- ja 10 naesterahvast oli, pidi igaüks 102 päeva aastas ehk kaks päeva nädalis mõisaherrale orjama. Komitee leidis selle mõlemile poolele, see on, isandale ja talupojale kasuliku olevat, sest et talupoeg $\frac{2}{3}$ osa nädalis enese töö tarwis mõis pruukida, niisamuti kasulik oli see ka mõisaherrale.

Komitee mõttis selle juures Keisri Majesteedi ja maanõuuniku ning maapäeva otsused peapunktiks.

Aga neljanda punkti üle ei olnud komiteel mitte nii kerge otsustada. Kui ka üheltpoolt tarmilik oli, isandate käest kohtuõigust ärawõtta

jünnitas see teiselt poolt kõiksugust toorust ja forratut olekut. Sellepärast sai neljas peatükk hästi läbiräägitud ning viieks jaoks jagatud, nimelt:

1. Wallakohtute üle.
2. Kihelkonnakohtute üle.
3. Landraadikohtute üle.
4. Hoovikohtute üle talupoegade asjus.
5. Koduse politseiõiguse üle.

Wallakohtu alla käisivad kõik talupoegade asjad nende eneste wahel.

Mõisaherra ja talupoja wahel ettetulewad asjad seisivad kihelkonnakohtu all, kes neid enne nende eneste wahel heaga äralepitada katsus, kui see aga mitte korda ei läinud, siis andis kihelkonnakohtus oma heaksarvamisega selle asja Landraadikohtule otsustamiseks.

Ka said kaebused wallakohtute mõistmise üle kihelkonnakohtus ülemaadatud ja Landraadikohtus selle üle mõistetud.

Tüliasjad mõisaherra ja talupoja wahel läksiwad Landraadikohtust Hoovikohtusse edasikaebamise läbi.

Landraadikohtus talupoegade asjus oli kaks assessorit rüütlikogust ja kaks kohtumeest talupoja seisusest ametis.

Hoovikohtus talupoegade asjus oli peale selleks walitud liikmete, weel walitsew maanõunik ja üks sekretär juures.

Kõpeks oli komitee weel seaduseks teinud

trahwiraha üle, mis isand seaduse üleastumise pärast peab maksma, mis ju maapäew kord otsuseks oli teinud.

Kõik need seaduspunktid ühes orjusetabeliga ja wakuraamatutega saatis komitee Keisri Majesteedile läbikatsumiseks.

Ühtlasi armas komitee ka tarwiliku olewat, talurahwa seaduse kirjutamise juures tehtud tähen-
dused Keisri Majesteedile ette kanda. Ses loo-
tuses, et komitee Keisri Majesteedi soovijärke
kõik oli töötanud, saatis komitee need seadused ja
seadmised Keisri Majesteedile finnitamiseks ühes
selle kõige alandlikuma palwega:

1. Liivimaa talurahwa seaduspunktid ühes
rewisiooni komisjoni seadmiste ja selle lisadega
üle kreiside Saksa-, Läti- ja Gestikeeles kuulu-
tada lasta.

2. Selle täitmise üle sealsel kubermangu walit-
suse läbi Riia sõjakubernerile teadustada.

3. Sõjakubernerile ühtlasi ka teadustada, selle
peale maadata, et kubermangu ja kreisi ülemad
rewisiooni komisjonile abiks on selle korda sead-
mise juures.

4. Et sõjakuberner iseäranis selle eest hoolt
kannab:

a) Et talupojad kuni rewisiooni komisjoni
töölõpuni end praeguses seisuses rahulikud hoid-
wad, ja

b) Et uute wakuraamatute maksmaks tege-
mise juures selle vastu talupoegadel midagi

õigust nõuda ei ole, waid omad kohused täieste täitma peawad.

5. Walitsewa Senati hoole alla anda, kõiki eelpool nimetuid kohtuseisu muudatusi korda seada.

Lõpetaks julgeb komitee Keisri Majesteedile kõigealandslikumalt ettefanda, et Keisri Majesteed armulikult lubaks, niikaua kui rewisioni kommission oma tööd saab lõpetama, komiteed seisma jätta, kes tarwilikul korral abiks saab olema¹⁶).

Alguskirjale on alla kirjutanud:

Graf B. Kotschubej.

Joseph Rosodawlew.

Graf Paul Stroganow.

Reinhold Anrep.

Gustaw Buddenbrock.

Kantslelei-Direktor: Jakob Drushinin.

3. Weebruari 1804.

Märtsi kuul 1804. aastal andis Keisri Majesteed Senati kohtule käsu, talurahwa seadust sõjakuberneeri ja kubermangu walitsuse läbi Saksa-, Läti- ja Gestikeeles kõikis kohtades Liiwimaal wäljakuulutada. Sõjakuberneer sai käsu selle järele kangest walwata, et talupojad kuni uue seaduse korrale seadmiseni oma wana seisusse jääwad ja et nendelt pärast uute wakuraamatute makswaks saamist ühtki orjust nõuutud ei tohi saada, mis üleskirjutatud ei ole.

Niisuguseid rewisioni kommissionisid oli neli, iga kreisi jaoks üks. Igaühe jaoks walis Keisri Majesteed ise eestseisja. Kantslelei ametnikud walis

eestseisja firikuvöörmündri juuresolemisel ning saidad need ametnikud kubermangu walitsuse poolt finnitud. Iga kommissioni kantselei palk oli 1500 rubla määratud, mis rüütlide kassast pidi maksetud saama. Kommissionile ise aga maksis iga kihelkond, kus wakuraamatute rewiderimine ees oli, nende ülespidamise kulud ja andis küüdi hobused. Nõnda wiisi rewideriswad nemad kõik mõisad läbi, kus nemad talupoegade eneste käest otsekohe asjalugu järelekuulata mõiswad. Peterburgis seatud komitee seisus edasi, et, kui tarwis, kommissionil käepärast oleks abi anda.

Kui freiskommissionid oma tööd peale hakkasid, olivad Liivimaal wähe mõisaid, kroonumõisadest ühtegi, talurahwa seaduse järge mitte mõisamaad äramööta lasknud. See korratu olef tegi uute wakuraamatute sisseseadmise juures kahetõrdsjet waewa. Nagu meie eelpool näinud oleme, oli mõlemate, kas mõõtmata wõi mõõdetud mõisamaade üle, seaduses punktid üleskirjutud, mille järge kommission oma tööd pidi tegema¹⁷).

Kui oli uue seaduse järrel talupoegade seisus kõikipidi korrata seatud ja kindlaks tehtud.

Kui palju see eelpool nimetatud 1804. aasta talurahwa seadus ajanõudmise järge on olnud, saame kõigeselgemast sellest näha, kui meie 1804. aasta seadust selleaegse 1791. aasta Preisi-maa seadusega wõrdleme. Selle üle saame siin mõned punktid nendest mõlemist seadustest üleskirjutama.

Kui ka Preisimaa seadus sellepoolest kõrgema järje peal seisib, et tema pärisorjuse täieste ära- kaotas ja finnitab, et igas ettetulemas asjas, mille üle mitte seaduses punktid ei ole üleskirju- tatud, jaagu talupoegadele neil kordadel need seadused lubatud, mis kõigil teistel rahwastel oli. Ka oli talupoegadele, kui ka kitsal moodsul, oman- duse õigus maa üle antud. Aga siiski jäiwad teoorjused ja mõisniku määrata õigused seisma. Sellepoolest on aga meie talurahwa seaduses kasu- likumad punktid leida. Näituseks saame siin mõned tähtsamad paragrahwid kõrwu ülestähendama:

Liimimaa talurahwa Preisimaa seadus teeb seadus 1804. aastal kin- kindlaks: ¹⁸⁾
nitab: ¹⁹⁾

1. Talupojal on en- negiwanemateluba naese- wõtmise jaoks tarwis. Ka ei tohi naesterahwa me- heleminemise läbi kohast ärajaamise eest ühtki maksu nõuutud saada.

2. Orjused on maa- juuruse ja tööjõuu järge wafuraamatute läbi kin- nitatud saanud.

1. Talupojad tar- witawad naesewõtmiseks mõisaherra luba, ja wõib see ennegi seaduse para- grahwi põhjusel keelatud saada. Puudub aga luba, saab süüdlane kohtu poolt 3—4 nädali wangista- misega trahwitud. (168.)

2. Allamad peawad kõik mõisamajapidamise tarwis tööd ärategema ja pealepantud orjused wõi- malikult äraorjama. — (308, 314, ₁₅.)

3. Kodune karistus on 10 paari witsalöögi wõi 24 tunni wangistamise peale määratud.

4. Kohtuametnikud saawad talupoegade iseeneste poolt walitud ning ei puutu see asi mõisaherrale midagi.

5. Wallakohtus saawad kõik talupoegade asjad äraseletatud.

6. Ükski ei tohi mõisateenistusse sunnitud saada.

3. Laisk, sõnakuulmata ja wastupaneja wõib tahtmise järke karistatud saada ning wangistamisega 48 tun-di. (207, 233.)

4. Peakohtumehed (Schutz) ja abikohtumehed saawad mõisaherra poolt walitud. (46, 73.)

5. Küllakohtute alla ei käi mitte tüliasjad. Need saawad mõisnikkude poolt otsustatud. (80.) (Gerichtshalter.)

6. Alamate lapsed, kes täiealiseks said, olid kohustatud mõisaherrat teenima. Ei olnud aga mõisaherral tarwis, siis wõis selle lubaga ka wõõrast teenima minna.

4. Peatükk.

Täieline pärisorjuse ärakaotamine Siwimaal ning talurahwa seaduse awalik kuulutamine 1819.

A. Talurahwa priiuse kuulutamine Gesti- ja Kuuramaal.

Nii kui meie eespool näinud oleme, olivad küll 1804. aasta talurahwa seadusepunktid igatepidi rahuloldawad ja kõlbulikud, siiski tuli warsti pärast nende kinnitamist rahutust ette. Enne kui meie 1804. aasta talurahwa seaduse mitte rahulolemise põhjusi ligemalt tähele paneme, peame üks silmapilk Gesti- ja Kuuramaa talurahwa seisukorra peale heitma. Sellest ei pruugi meil laiemalt siin rääkida, et esialguses, see on ordu- ja piiskopi walitsuse ajal, pärisorjus kõigis kolmes kubermangus ühesugune oli; isegi arwata, olid seal mõned weiked isesugused muudatused, nii kui näituseks on tõeks tehtud, et Harju- ja Wirumaaal kõigekangem ja Kuuramaal kõigekergem pärisorjus on walitsenud.

Kui ka Gestimaa pool aastajada ennemine kui Siwimaa talurahwa sõbralise Rootsiwalitsuse alla sai, siiski ei olnud seal midagist iseäralist selle heaks tehtud, mis wäga imekspanemise wäärt on. Esiteks Gustaw Adolphi ja Karl XI. ajal olivad mõlemad kubermangud ühemäärilised¹⁾. Aga Karl XI. ajal ettemõetud mõisade asutamine ja

maarevisjon ei olnud Gestimaal kaugelt nii litsum kui Liivimaaal. Weneriigi walitsuse alla saamisega sai ka Gestimaa Liivimaaaga ühewääriliseks²⁾. Üht wahet aga peame tähelepanema ja see on, Gestimaal ei olnud ühtki Mscheradeni Baron Schoulki seadust ettepanna.

1802. aastal oli Gestimaa maapäewal talupojade seisust parandud ja nime all „Igaüks“ seadus wälja antud³⁾. Gestimaa talupojad saiwad selleläbi prii warandust enesele koguda, niisamuti nendele antud talude omanduse õiguse. Talurahwa müümine sai 1803. aasta maapäewal ärakeelatud. Talurahwa seaduseraamat, mis talupoegade seisust korras hoidis, sai selle peale üleskirjutud ja 27. Augustil 1804 Keiserlikust Kõrgusest kinnitud. Õigemad katsumised saiwad Peterburgis olewa komitee kätte antud, kelle jaoks kats Gestimaa mõisnikkude jaadikud kõikide asemel pidiwad olema. Esiteks oli nõuu, Gestimaa jaoks ära kinnitud seadust hiljem niisamuti seada kui Liivimaa eeskiri oli ja ka seal taaleri rewisjoni ja maamõõtmist ettewõtta, sest ka Gestimaal oli taaleri aru pruugitanu, nii siis mõlemate kubermangude seisus ühesugune. Suur ehmatus käis Gestimaa mõisnikkude üle seda nõuu kuuldes, mis niisamasugune pidi olema kui Liivimaaal — mis, nagu rüütlikogu kantselei aktidest näha on, maataksimine ja rewiderimine Liivimaaale kuni wiis millioni rubla kulu on teinud — kuna Gestimaa palju waesem kui Liivimaa oli ja pidi nii suuri

mafsuji kandma. Kommissjon nõudis kindlast, et Gestimaa rüütlikogu uue plaani pidi üleskirjutama ning sisse andma, mis nemad aga mitte ei teinud. Kui meie mitte ei eksi, andis Liivimaa priitahtlik talurahwa seadus 1804. aastast selleks põhjust. Kui palju Liivimaa seadus Gestimaa seadusest tululikum on olnud, võime selgest prohvesor Emers'i sõrdlemisest näha. Asjaloo seletuses Liivi- ja Gestimaa seaduse kohta kirjutame tähtsamad paragrahvid kõrwastiku üles:

Liivimaa talurahwa seadus finnitab:

1. Ihuliku priiuse pärast.

a) Talupoeg ei tohi mitte ilma maata äramüüdud saada.

b) Ilma talupoja lubata ei tohi tema iial mõisateenistusse sunnitud saada.

c) Kodune karistus ei tohi üle 15 witsa löögi olla.

d) Taluperemees ei tohi iial ilma kohtu mõistmist trahwitud saada.

e) Nefruti mõib ennegi wallakohus wäljavalida.

Gestimaa talurahwa seadus finnitab:

1. Ihuliku priiuse pärast.

a) Talupoeg mõib ka ilma maata äramüüdud saada.

b) Isand mõis, keda ise soowis, oma lubaga mõisateenistusse wõtta.

c) Kodune karistus mõis kuni 30 witsa löögini olla.

d) Taluperemees mõis ka ilma kohtu otsuseta trahwitud saada.

e) Nefruti mõis ennegi mõisaherra wäljavalida.

2. Dmanduse õiguse päraft

a) Eratalupojad wõiswad warandust pärida.

b) Talust wäljatõsetud peremehe koht sai ligimesele sugulasele antud, ja alaealiste lastele wöörmünder seatud.

c) Kogemata sündinud kahju juures andis mõisa talupojale abi.

d) Talupoja soowi järke peab maa äramöödetud saama, aga ei ole temal kulumaksmist.

e) Kui mõisaherra enesel taluinwentari üle õigust arwab olewat, peab tema seda tõeks tegema.

3. Talupoja orjuse üle:

a) Talupojalt saiwad ennegi põllutöö tarwis päewad nõuutud.

b) Beremees ja pere-naene ei pruugi mitte orjata.

c) Töö tarwis kõlbu-

2. Dmanduse õiguse päraft.

a) Eratalupojad ei tohi ühtki warandust pärida.

b) Üht priiks saanud talukohta wõis isand anda, kellele ise tahtis.

c) Kogemata sündinud kahju juures pidi talupoeg mõisale abi andma.

d) Talupoeg peab ise maamöötmise kulu maksma ja kui mitte wõimalik ei ole, peab ihufaristust kandma.

e) Kui talupoeg aga tõendab, et taluinwentar tema päralt on, siis peab talupoeg seda tõeks tegema.

3. Talupoja orjuse üle:

a) Talupojalt saiwad iga töö jaoks päewad nõuutud.

b) Beremees ja pere-naene peawad ka ühes orjama.

c) Töö tarwis kõlbu-

lifuks saab armatud meesterahm. 17 aastast ja naester. 15 aastast.

d) Ei tohi orjus ial förgendatud saada.

e) Kui talupojal rohkem maad on kui inimeste arvu järge peab olema, siis saab tema orjus vähendatud.

f) Kõige rohkem 2 tööpäeva võib nädalis nõuutud saada.

g) Sulastenaesed mitte sugugi ja pöpside naesed armaste töö tarwis pruukida.

h) Mereaärsed talupoegade orjus oli kroonu wafuraamatu järge seatud.

4) Rahju tasumise üle oli finnitud ja armati ühe päewa eest:

a) Gettkündmine 40 tuhat □jalga.

b) Heinategemist 40 tuhat □jalga.

c) Taliwilja kokku-

lifuks saab 14 aasta wanadune armatud.

d) Kui rohkem töö inimesi on, võib ka orjus förgendatud saada.

e) Kui talupojal rohkem maad on, siis saab ka rohkem orjust nõuutud, ilma inimeste hulga tähelepanemata.

f) Kõige vähem 2 tööpäewa peab nädalis nõuutud saama.

g) Sulaste naesed peawad üks päew nädalis orjama ja 3 naela linu ketrama.

h) Mereaärsed talupojad peawad kõik orjusid tegema.

4. Rahju tasumise üle oli finnitud ja armati ühe päewa ette:

a) Gettkündmine 42483 □jalga.

b) Heinategemist 67000 □jalga.

c) Üks inimene peab

panemine 10 tuhat □ päemas 22500 □jalga jalga. talivilja lõikama.

d) Kindlaks seatud, palju õõsid rehepeksu juures tarwis oli.

d) Peab niipalju päiwi, kui iial tarwis, rehepeksu juures olema.

Järeleseiswad tööd said maksetud:

Ring sai maksetud:

Eratööde eest, rehepeksu abipäemade eest, lõnga kedramise eest, ööwahtimise eest, Jaama makside eest said pearahast ja orjusest maharehkendatud.

Gestimaal ei saa, nende tööde eest sugugi maksetud ei ka ühegi orjuse ette rehkendatud.

5. Talupojal oli õigus nõuda:

5. Talupojal oli õigus:

a) Talupoeg sai trahwitud, kui ta teine kord isanda üle ilmaaegu kaebas.

a) Talupoeg sai kohe esimese ilmaaegu kaebamise eest trahwitud.

b) Kui isand ülekohut talupoja vastu tegi, sai tema trahwitud.

b) Kui isand ülekohut talupoja vastu on teinud, saab üleküulatud.

c) Isandalt maksetud trahwiraha oli waeste heaks määratud.

c) Isandalt maksetud trahwiraha sai rüütlikogu kantselei heaks.

6. Wallakohtu wõimuse all seisis:

6. Wallakohtu wõimuse all seisis:

a) Kohtumeeste walmine.

a) Kohtumehi walis mõisaherra üksi.

b) Kohtumehi tõstis

b) Mõisaherra wõis

kihelkonnakohus ametist kohtumehi ametist ära-
ära. tösta.

c) Kohus pidi iga c) Kohus pidi iga
nädali ühe kohtupäewa kuu ühe kohtupäewa pi-
pidama. dama.

d) Landgerichti mõis d) Talupojal ei ole üh-
talupoeg edasi kaebada. tegi edasikaebamise õigust.

e) Hoowikohtu liikmete e) Hoowikohtu liikmed
seas oli peale rüütli- olivad ennegi rüütli-
seisuse üks president. kogust.

Kui rüütlikogule Ministri poolt ette sai pantud, üht uut talurahwa seadust teha, otsustas Gesti-
maa rüütlikogu, end selle kalli maamõotmise eest hoida, priitahtlikult priiust lubades. — Keiserlik Rõrgus finnitab ja maapäewal Tallinnas saiwad tingimised üleskirjutud, mil põhjusel rüütlikogu talupoegadele õiguse annab. Talupoeg ei tohi weel üks lühike aeg omast kubermangust wälja minna, aga sai täieliku õiguse prii Weneriigi alam olla. Matine sõjakära takistas selle toime-
tuse täielist lõpetust. Sel 23. Mail 1816 sai Gestimaa maapäewal üleskirjutud seaduse algus-
firi Keisri Majesteedi poolt finnitud ning 8. Januaril 1817 Tallinnas pidulikult kuulutatud⁴).

Kuuramaal oli algusest saadik pärisorjus kergem, mis sellest tuli, et põllumaa wiljarikkam oli ja ka isandad jõukamad kui teistes kubermangudes, sest et neil kõik see aeg rahu oli walitsenud, kuna teistes kubermangudes alatised sõjad laastasiwad

ja nii rüütliteseisust väga kitsandas, mille läbi ka talupojad raske ikke alla sattusivad.

Kuna Liivi- ja Gestimaal ju minema aasta- saja lõpul seisukorra paranemisega hakatust oli tehtud, siis ei ole Kuuramaal veel kõigewähemat selle heaks ettemalmistud. Augusti kuul 1814 sai Liivi- ja Kuuramaa ülem Markii Paulucci Reisri Aleksandri käest teadmise, üht komiteed Kuuramaa rüütlikogust seada, kelle liikmed Reisri enese poolt nimetud saidad⁵⁾. See komisjion pidi ka Kuuramaal, niisamuti kui Gesti- ja Liivimaal ju sündinud oli, talupoegadele priiust andma. Aga kahjuks oli see, et komisjioni poolt üleskirjutud alguskiri, mis Liivimaa talurahwa seaduse järke 1804. aastast kokku oli seatud, mitte Reisri Majesteedi poolt kinnitud ei saanud. Detsembri kuul 1816 kirjutas Reisri Majesteet Markii Paulucci'le ühes kirjas nõnda wiisi:

„Et küll see alguskiri Liivimaa talurahwa „seaduse põhjusel 1804. a. kokkuseatud on, siiski „arwan mina tarwilikuks, talupoegadele antud „maakrundid üle mõõta ja ära takserida“⁶⁾).

Reisri Majesteet käskis Markii Pauluccit Kuuramaa rüütlikogule tulewal marpäewal ette panna, komisjioni poolt walmis tehtud, aga mis ennegi mitmede põhjuste pärast ümber muudetud pidi saama, alguskirja, Gestimaa talurahwa seaduse järke kokku seada, ning sündis et 236 healt selle poolt ja 9 healt selle vastu oliwad. Kuuramaa oli niisama ettemaatlik kui Gestimaa, nemad luba-

siwad talupoegadele ilma wastupanemata priiuse ning ei pruukinud selle kalli ja raske töö eest, see on maamõõtmise ja takserimise eest, maksta, mis Siimimaa kandma pidi⁷⁾.

25. Augustil 1817. aastal sai Kuuramaa talurahwa seadus finnitud ja 30. Augustil 1818. aastal, Keisri Majesteedi juuresolemisel, kes sellepärast oma reisi wõõrale maale üks päew hiljemaks jättis, Miitawi linnas pidulikult kuulutatud⁸⁾.

B. Talurahwale priiuse kuulutamine Siimimaal 1819. aasta talurahwa seaduse läbi.

1804. aastal 20. Weebruariil wäljaantud seadusega mõiswad küll niihästi isandad kui ka talupojad rahul olla, ning näitas selle läbi talurahwa seisukord pikema aja peale korda seatud olewat. Talupojale oli lubatud, mis selle aja talupoegade talituse edenemiseks tarwis ja tululik oli. Kindel talumaa pärimise õigus ja prii enesele warandust koguda, ja kindlad äramääratud orjused oliwad kõik talupoegadele antud. Isanda õigus talupoega oma soowi järke tarwitada, oli ära kaotatud, ennegi ihulik priius oli weel puuduline. Sellel ei olnud aga sel ajal muude seadumiste seas nii suurt tähendust. Sellepärast ei ole mitte õige, kui pärast 1804. aastat weel

ühelt pärisorjusest räägitud saab, mis maaseadusega ühendatud oli, ning on ka väga õige, kui prohvesfor Röscher 1804. aasta seadust pärisorjuse ärafaotamise seaduste hulka arwab⁹⁾). Kui nüüd see seadus 20. Weebruari 1804. a. neid, kelledeesse see puutub, ei ole rahule teinud, siis olivad need pea põhjused selle juures:

1. Et nende osaliste juures see mitme aastaline waielus selle asja pärast, suuremat lootust äritas.

2. Kreisi-kommissiooni liikmeteks, selle ülemääramise all maamõõtmise ja takserimine seisid, olivad ametnikud seatud, kes Liwimaa seisust weidi ehk mitte sugugi ei tunnud, mis wafuramatute korda seadmiste juures suurt waewa tegi. Nõnda sai selle, Liwimaale väga tululiku, toimetuse lõpp pikentud ja rüütlikogule suur kulu tehtud. Weebruari kuul 1809. aastal katsuti seda asja parandada, nimelt uus maamõõtmise komissoon walida, mille läbi see asi elawamalt edasi läheks.

3. Selle juure tuli Inglise kirjaniku Smithi poolt kirjutud lugu, mis priiust kõikipidi jutustas ja ka ühest jaost haritud Liwimaa elanikkudest tähele pantud sai¹⁰⁾).

Sellest näeme selgeste, et rahutus 1804. aasta seaduse üle ifka enam kaswis ja et ka mehed, kes ise selle seaduse tegemise juures tegewad olid, selle otsusele saidwad, et see ennegi üks hädaabi oli, mille peapunkt aga see oli, et isandate ja

talupoegade seisujärg ära määratud saaks, ning talurahwa priikslaskmist kergitada.

1804. aasta talurahwa seadusest sai kõigeenam ettepannutud:

1. Mõisa herralt sai ära võetud, mis temal seaduse ja õiguse järke oli, see on, oma maa prii tahtmise järke pruukimine.

2. Selle vastu sai temale antud, mis temal mitte ei pruukinud olla, see on, õigus talumaa üle. See nõudmine oli järgmine, et isandale peab andma, mis isanda päralt on ja talupojale, mis talupoja päralt, esimestele täieline õigus maa üle ja teistele täieline priius.

3. Sai nendele etteheidetud, et nemad talukohtade päranduseks tegemise läbi suurema osa inimesi, teendrid ja sulased, sellest koguni wälja jätawad.

4. Andis see kõige rohkem Liwimaa talurahwa priikslaskmisele põhjust, et Gesti- ja Kuuramaa ette olivad jõudnud.

Kõik need nimetud punktid andsiwad selleks põhjust, kas õigusega wõi mitte, saame pärast poole nägema, 1804. aastal antud talurahwa seadust ümbermuuta. Suure igatsusega sai maapäewa otsuse järele oodatud.

18. Junil sai maapäewa koosolek Rooma mõisa pärisherra Baron Schoulzi poolt awatud. See suure waimuannetega mees, kes käesolewat aega wäga mõistis tähelepanna, manitses rüütli-kogu tõe sõnadega selle eelseiswa toimetuse jaoks¹¹⁾. Tema ütles: Inimene peab wäga ettewaatlik

olema, tululikku ja tarwilikku asja wälja walima ja end mitte eksiteele juhtida lastma, kui see ka kui meelitawalt ja armsalt meile kõlaks, — siiski õiglast teed enese juhtnööriks wõtma. — Ka nüüd hakkas Siimimaa rüütlikogu ise algust tegema, enne kui riigivalitsuse poolt ühtegi sundimist selles asjas tehti.

Kreisisaadik Reinhold Johann Ludwig von Samson, kes seda asja siitsaadik maapäewa koosolekul toimetas, mis Friedrich von Sievers enne ju maapäewa koosolekul 1803. aastal oli toimetanud, saatis 1. Junil 1818. aastal ülema walitsusele ühe maapäewa eeskirja, kus talupoegade priikslastmise üle täieline otsus pidi tehtama. Tema kandis ühes kõnes maapäewa kogule ette, mille siisu lühidelt järgmine oli:

Wäga tarwilik näitab olewat, et Siimimaa rüütlikogu, kui ka wähe selle liikmetest, oma arwamist awaldaks. Kõigeparemast südametundmisest selleks aetud, kannan mina ette:

1. Maaülemat Markii Paulucci'd paluda, et talurahwa priikslastmise plaan maapäewa päewakorrale wõetud saab.

2. Kui selleks luba on tulnud, otsuseks teha, et Siimimaa rüütlikogu talupoegadele täielise priiuse annab, nii pea kui selleks nimetud maa-mõõtmise komisjion kõik wakuraamatud walmis on teinud ja wälja annud. Peale selle, kui kõik walmis on, peab wiibimata see asi Keisri Majesteedi kätte kinnitamiseks saama saadetud.

Beale seda, kui see ettepanek sissesaadetud oli, ning Saaremaa rüütlikogu, niisamuti ka Riia, Turjewi ja Pärnu linnad — wiimsed ühes oma mõisadega, mis neil Liwimaal olid, Markii Paulucci'd palunud olivad, oma talupoegi priiks lasta, saatis Markii Paulucci maapäewa koosolekule 19. Junil 1818. aastal kirja, kelle sisu järgmine oli¹²⁾:

Küüdsse maaseaduse olek ei wõi nii mitte kaua edasi kesta, sest et Gesti- ja Kuuramaa ette on jõudnud talupoegadele täielist priiust andes ja priitahtliku lepingu läbi mõisa herra ja talupoja wahel seisust äratingides, et mõisaherral õigus on maa üle ja talupojal niisamuti õigus on enesele warandust koguda. See on kirja peasisu lühidelt, et Liwimaa maapäewa koosolek Gesti- ja Kuuramaa talurahwa seaduse wastu wõtaks ja Reisri Majesteedile finnitamiseks saadaks, et kõik rahwas täieste orja-ikke alt prii oleks. Suurem hulk maapäewa liikmetest olivad Markii Paulucci ja Samsoni nõuus, vähem jagu aga, kelle seas ka kreisisaadikud olivad, soowiswad 1804. aasta talurahwa seadust alal hoida.

Nõnda sai siis 1804. ja 1809. aasta talurahwa seadus nagu sihtnõõriks wõetud. Aga selle asja toimetajad ei soowinud mitte Gestimaa talurahwa seaduse järke Liwimaa seadust ümber muuta. Nemad ei soowinud mitte Samsoni ei ka Paulucci ettepanekut wastu wõtta, niisamuti ka mitte Reisri Majesteedi poolt Gesti- wõi

Kuuramaa seadust paluda, waid Rõrge walitsuse poolt antud käsju alla end anda. Üksainus mees on olnud, kes kõigist eel aja nõudmise järke 1804. aasta talurahwa seaduse eest on seisnud ja kõigepalawama püüdmisega kõikipidi abiandmisega talurahwa seisujärje eest on sõdinud ja töötanud, et talurahwa seadus 1804 maksmaks pidi saama. See mees oli Guseküla mõisa päris-herra August Friedrich von Sievers.

26. Junil seletas tema Samsoni ja Paulucci ettepanekud pikemas kõnes ära. Sievers ütles, et peab weel kord selle üle nõuu saama peetud, kui palju kulu iga mõisaherra peab kandma. Siis kandis Sievers rüütlikogule ette, et parem on 1804. aasta seadusega rahu olla ja äraoodata, kuidas Gesti- ja Kuuramaa uue seadusega saab olema, ka siis on meil weel aega uut seadust wastuwõtta.

Pärast seda kui Sievers 26. Junil nõnda wiisi rääkinud oli, pani tema ette, palloterimise läbi otsust teha, kas talurahwa seadus nüüd peab muudetud saama wõi pärastpoole. Palloterimine pidi tulewal päewal ettewõetud saama¹³). Markii Paulucci ilmus ootamata maapäewa koosolekul ja enne kui palloterimine peale hakkas, pidas tema ühe pikema kõne, mis järgmine oli:

„Rõrgeauuline rüütlikogu! Teie teate, mis mina Keisri Majesteedi nimel olen rääkinud, teie teate, mis mina, kui teie kaaswend, olen ütelnud ja soowinud.

Kaks naabri kubermangu on talurahwa seisuse õnneliseks tegemiseks suure sõna rääkinud. Meie kaaselanikud waatawad tähelepanemisega selle maapäewa otsustamise peale. Kas kuueaastane püüdmine, teie usaldust mõita, mitte wiljata ei olnud, selle üle saab see päew otsustama. Teie usalduse ülesnäitamine on mulle kallis kui kõige suurem tasumine. Kui teistiti otsustate, siis ei ole mul selle koha peal mitte enam rõõmu. Urge rutake mitte üleliiga oma otsustega. Kaaluge esite hoolega asja tähtsust igast küllest, selle peale waadates, mis tagajärjed temal mõivad olla — mõtelge, minu kõrgeauulised herrad ja kaoswennad, et praegusel filmapilgul selle üle otsust tehakse, kas mina teie soowi järele teie heaks mõin tööd teha, ehk kas teie ise minule seda mõimatuks teete“ —¹⁴).

See selge kõne mõjus koosolejatesse nõnda, et rüütlikogu selle asja üle, mille pärast mitu päewa juba oli waieldud, ühel healel otsuseks tegi: Talurahwas saagu priiks lastud ja Gesti-ja Kuuramaa talurahwa seadused mõne tarwiliku muudatusjega wastuwõetud!

5. Julil 1818. aastal saiwad rüütlikogu poolt kolm saadikut walitud, kes seda palwefirja Markii Paulucci'le wiisiwad, kes seda siis Keisri Majesteedile sisseandis.

Need kuus paragrahwi, mis rüütlikogu ettepani, olid järgmised:

1. Kõigi nende õiguste finnitamist üleüldiselt, mis Gesti- ja Kuuramaa talurahwa seaduses nende kahe kubermangu mõisaherradele on antud, mille järele maa omanduse õigus mõisnikkudele jääb ning talupojad nendega kokkuleppimist mööda maad oma tarvitada wõiwad saada.

2. Lubada, et uue talurahwa seaduse tegemiseks kommissiooni wõib asutada, milles neli liiget mõisnikkude ja saadikud kroonu poolt on nimetatud. See pidada selle töö tulewaks maapäewaks walmis tegema ja läbiwaatamiseks ettepanema, kes ta siis Keisri Majesteedile finnitamiseks ettepane.

3. Liwimaa talurahwa komiteed, nii hästi Riia kui ka Peterburgi jaoskonnas ära kaotada ning Walgas olewat maamöötmise kommissiooni edasi tööle jätta, kuni ta oma töö, nimelt waturamatute wälja jagamise, on lõpetanud.

4. Aramäärata, et talupoegade priikslaskmise järele maaomanikud neist maksudest priid oleksiwad, mis nad enne talupoegade eest maksnud, ja nüüd Kõigeförgemalt finnitatud Gestimaa seaduse järele talupojad peawad maksma.

5. Aramäärata, et talupoegade priikslaskmise järele tema kroonumaksud mitte förgemaks ei saaks tõstetud, kui Wenemaa pärisorja talupojal.

6. Lubada, et priikssaanud talupoeg, kes enesele maad omandab, poshliini- ja stempelmaksudest kauba- kui ka rendikontraktide juures wabastatud saaks.

Uue seaduse wäljaandmise üle on lühida sõnadesga kõik äraseletatud.

13. Julil 1818. aastal kinnitas Keiser Alexander oma allkirjaga Riia linnas kokkufutsutud kommissiooni. Keisri Majesteet saatis ühe kirja Markii Paulucci'le, mis järgmine oli:

Markii Filip Ossipowitsch! Siwimaa kõrgeauuline rüütlikond, kes ammuft ajast saadil tunnistust Teie tegewuseft üleüldise asja heaks annud, on alati minu iseäralist tähelepanemist enese peale tõmmanud. Sellepärast on mulle armas, Teie Juli-kuul kirjutatud aruandest uut tunnistust saada, et ta ühehealelise otsuse järele oma talupoegadele nendesamade põhjuste peal priiust tahab anda, mis Minust kinnitatud Gesti- ja Kuuramaa talurahwa seaduses on määratud. Mina olen sellega täieste rahul ja kiidan rüütlikonda selle eest. Palutud muudatusi, mis tarwis, wõib ettemõtta.

Ma pean Riia, Surjewi (Tartu) ja Pärnu linna poolt antud seletusi tähelepanemise wääriliseks ja kinnitan Siwimaa talurahwa uue seaduse tegemiseks ettepantud Riiga asutatawat kommissiooni. Bealegi loodan Mina, et see rüütlikogu liikmetest kokkuseatud kommission, nende oma keskelt walitud juhataja all, mitte üksi tema kätte usutud asja rutuste ja õiglaselt ei toimeta, waid ka niisuguste põhjusmõtete järele käib, mis talurahwa hea käekäigule kindla põhja alla panewad, ja sellega mõisaomanikkude inimeste armastawat

soowi täidab. — Kommisjioni tehtud talurahwa seaduseplaan on Teil selletarwis kokku kutsutud rüütlikogule läbi vaatamiseks sisse saata ja siis Minule kinnitamiseks ette panna, Teie oma armaste juurde lisamisega. Teie teatate ühtlasi, et Saaremaa mõisnikud luba palunud, sellesama asja üle lähemal rüütlikogu koosolekul nõuu pidada, — siis luban Mina, et praegu nende poolt üks saadik Liivi kubermangu komisjionisse saaks saadetud, uue talurahwa seaduse tegemise istumistest ja kõigist nõuupidamistest osa võtma, et Riias tehtud seadust ka Saaremaa talupoegade kohta sünnitada¹⁵).

Jään teile ikka armuliseks.

„Aleksander.“

Tjarskoe-Seloos, 13. Julil 1818.

See nimetud komisjion ei pea mitte üksi peale hakatud tööd lõpetama, vaid ka talupoegade seisust parema järje peale seadma. — Komisjion hakkas oma tööd 1. Oktobril 1818 ja lõpetas selle varsti ära.

Beel Detsembri kuul seltsamal aastal sai maapäew kokku kutsutud, kus selle komisjioni plaan päewakorrale võeti. Lühikese läbirääkimise järke sai maapäewa poolt heaks arvatud ja 21. Detsembril 1818. aastal Keisri Majesteedile see heaks arvamane kinnitamiseks ette pantud. Sel 26. Märtil 1819. aastal sai Markii Paulucci Keisri Majesteedi käest kirja. Selle kirja järke sai Markii Paulucci kohustatud, üht iseäralist

kommisjioni kokku kutsuda ja seda uut seadust ette panna ning Gestlastele ja Lätlastele priius kuulutada¹⁶). 6. Januaril 1820. aastal sai Riias ja Arensburgis Liivi- ja Saaremaa talupoegadele priius pidulikult kuulutatud. Riia linnas ära- peetama piduprogrammi oli Markii Paulucci ise kokku seadnud. — Peale seda kui kõik ametnikud ja õpetajad, niisamuti selle jaoks kokku kutsutud talupoegade seast walitud saadikud ja Riia, Jurjewi ja Pärnu linnade wolinikud ning ka kroonu ametnikud endid olivad kogunud, siis hakkas pidurong kella helil Jakobi kirikusse minema.

Peale esimese laulu luges profurör Saksja keeles ja teised ametnikud jälle Gesti- ja Lätikeeles priiuse kuulutuse ette ja nimelt saiwad uue seaduse seitse esimest paragrahwi selle põhjuseks wõetud. — Selle peale pidas Liivimaa piiskop Sonntag pidujutluse. Pärast Jumala teenistust läksiwad kõik pidule kutsutud ametnikud ja saadikud rüütlikonna lossi pidusöögile.

12. Märtsil 1820. aastal, kui seaduse raamatud kõik ümbertõlgitud olivad, sai kõikis maa kirikutes priiusepäew pidulikult pühitsetud¹⁷).

C. Talurahwa seadus 1819. aastal.

Nõnda sai talurahwa seadus 1819. aastast maksmaks tehtud, kelle peapunktid lühidelt järgmised on:

Liivimaa talurahwa seadus jattus kolme peajaaku. Esimine räägib talupoegade priiikslaskmisest, teine talupoegade seisusest ja kolmas talupoegade seadusest.

I. Esimesel peajaol, talurahwa priiikslaskmisest, on 4 peatükki.

1. Üliülbised määramised pärisorjuse ärakao-
tamise pärast. Nende üle tahame siin ligemalt,
kui peapunktidest, rääkida ja nimelt:

a) Liivi- ja Saaremaa rüütlikond ütles end
lahti kõigist õigustest oma pärisorjade vastu ja
pidas enesele üksi tagasi omanduse ja prii maa
pruufimise õiguse.

b) Kroonu lubas ka oma Liivimaa mõisade
päralt olematele talupoegadele priiuse. Riisamuti
tegiwad Liivimaa linnad oma mõisade päralt
olewate talupoegadega.

c) Priius on maksew nende taluinimeste kohta,
kellel mitte maad ei ole.

d) Et ilma tülita ja effituseta kõik pärisorjad
ühekorraga priiks laska wõimata on, sellepärast
peawad kõik wallad, peale selle seaduse kuulutamise,
täieste arajagatud ning kohtud sisseseatud saama
ja esimeste nelja aastade sees kõik teised ette-
walmistamised aratehtud saama. — Selle peale
saawad wiienda aasta 23. Aprillil pooled talu-
peremehed ja kuuenta aasta 23. Aprillil teine
pool taluperemehist, seitsmenda aasta 23. Aprillil
pooled teendrist ja mõisa inimestest ja kaheksama
aasta 23. Aprillil teine pool teendrist ja mõisa

inimestest priiks lastud, nii et sel wiimasel terminil kõik Liimimaa talupojad priid on, kõikides mõisa jaosfondades.

e) Kõik Liimimaa talupoegade lapsed, kes pärast seda seaduse kuulutamist sünnivad, on kohe isenebest priid. Kõik ärajooksnud, kes ise priitahtlikult tagasi tulewad, ei saa mitte trahwitud ja saavad Liimimaa talupoegade seisusse arvatud.

f) Enne täielist ihupriiuse kuulutamist peavad kõik orjused ja maksud wakuraamatutes äramääratud olema.

g) Ka wõiwad mõisaherra ja talupoeg priikslaskmise ajal eneste wahel lepingut teha, mis ka pärast maksuaks jääb. Mõisarentnikud, pärisomanikud ja waimulikud wõiwad ka lepinguid teha, aga peavad kohtude poolt weel finnitatud saama.

h) Selle seaduse kuulutamise ajast peale hakates, on mõisaherrad kõigist wastutamisest talupoegade wastu nende awaliku orjuse ja maksu üle priid, ja ei pruugi nendele enam abi anda.

(Punkt i, k ning l räägiwad üksi mõisamaa külge puutumaißt asjust ja jätame siin üleskirjutamata.)

m) Pärast selle seaduse kuulutamist lõpeb talupoegade eesõigus talukohtade üle ära ja ka kõik kohtu protsessid selle asja pärast.

n) Wõrsti pärast nende kuulutamist saawad nüüdsed talurahwa seadused ning seaduseraamat ühist wõimu, kui ka kuni priikontraktide lõpuni

weel kõik orjused ja maksud wafuraamatute järele nõuutud saamad.

o) Kõik endised seadmised ja ka 1804. aastal mõõtmata mõisade seadus kaotawad oma wõimu ja tegewust.

p) Sünnitab aga see talurahwa seadus mõisaomanikkude ja rentnikkude wahel rahutust ühe äratungituid kontrakti pärast ja kui rentnikud selle läbi enese peale wõetud tingimisi enam täita ei jõua, siis saab see rendikontrakt, kui nemad eneste wahel heaga kokku ei lepi, enne selleks määratud rendi aastate aega tühjaks tehtud.

2. Iseäralised tingimised ihupriiuse hakatuse pärast.

3. Geskiri talukooha esimese maksu ja majakraami ning wõlgade pärast.

4. Liwimaa talurahwa orjusest enne priiuse kuulutamist. Selle juures on wafuraamatud enne ja pärast makswad kui seaduslik mõõt.

II. Teisel peajaol talurahwa seadusest on kahesja peatükki.

1. Liwimaa talupoegade seisuse ja walla eesõigused.

2. Wallaametnikkude kokkukäimisest ja selle õigustest.

3. Walla eestseisjatest.

4. Wallakohtust.

5. Mõisawalitsuse ja politsei õigusest.

6. Riiklõnnakohtust.]

7. Kreiskohtust.

8. Hooviskohtust.

III. Kolmas peajagu talurahwa seadusest saab kolmes peatükis ärajagatud ja räägib 1. peatük: Kohtukäimise ja protsessi wiisist, 2. Iseäraliste kohtu käimise asjade pärast ja 3. Politsei õigusest.

Esimises peatükis on kolm punkti:

1. Iseäraliste õiguste pärast mitmesuguste kohtute juures talurahwa asjade pärast.

a) Wallakohtu juures, b) kihelkonnakohtu juures, c) kreiskohtu juures, d) Hooviskohtu juures talupoegade asjus.

2. Lähemad tingimised kohtulikkude talituste juures. — Termini, kautsioniraha, kohtuseisu, sõnakuulmata wäljajäämise, tunnistuste, wande, kahju ja kulu j. n. e. üle. Niiõigusest asjadest räägib see punkt.

3. Mõnest iseäralikust kohtuprotsessist:

Konkursi protsess, wõla sissenõudmisest, waranduse arresti panemine, piiride protsess ja püüanduse protsess. Niiõigusest abielupaari lahutamise ja wõõrmündrite ameti pärast.

Teises peatükis räägitakse iseäraliste kohtukäimise ja protsesside pärast ja nimelt:

1. Abielupaari õiguste ja wäärlaste üle.

2. Wõõrmündrite ja kuratoride üle.

3. Omanduse õiguse üle.

4. Püüanduse õiguse üle.

5. Kõkuräägitud tingimiste üle: a) teenrite leping, b) rendikoha leping.

Rendi lepingu juures on iseäranis veel tähele panna, et talupojal õigus on, kui tema soovib, seda kohta ärarentida ja üht mõõrast kohta rendile võtta. Mõisade rentimise üle on aga teised seadused. Peale selle räägib see punkt veel talupoja põllupidamise korra, mille järele tema oma majapidamist peab hoidma, kui see ka mitte rendi lepingu juures ära ei ole tingitud.

Kolmas peatükis räägib politsei õigustest ja on see peatükis kolmes jaoks ärajagatud¹⁸).

Kreisiisaadik Johann Ludwig Samson v. Himmelstiern, selle toimetuse ettevõtja, ütleb oma kirjjas järgmiselt:

Küsimine nüüd enestelt nende seaduste kasu üle, siis ei või meie mitte teiste kui enestele ühe täieste rahuloleva vastuse anda.

Ühele teravale järeleuurijale saab peagi selgeks, et 1804. aasta talurahwa seadus ajanõudmise järele nõnda edasi kesta ei võinud.

Nii on siis see seadus talupojade kodanliku seisuse nii kindlaks rajanud, et selle juures mitte midagi enam soovida järele ei jäänud ja loodab palju selle seaduse maksmaks tegemise läbi¹⁹).

Ka mõõralmaal, nimelt Saksamaal, sai see seadus vastu võetud, ehk rõõmuga tarvitatud.

Enne kui meie selle üle lähemalt tähele paneme, kas see ka tõeste nõnda oli, peame enne aga üks filmapilk 1804. aasta seaduse peale heitma.

1804. aasta talurahwa seadus tegi kindlaks, et maa, mis talupoja käes pruukida on, ka talu-

pojale jääb, ennegi oli mõisaherral luba mõisa nurme juure wõtta, kui tema tõeks tegi, et tema teisel wiisil oma nurmesid laiendada ei saa. Ning pidi mõisaherra nendele, kelle maa mõisamaa juurde sai wõetud, ehituste ja seemne eest kahjutasumist maksma. Nii oli kindel piir mõisaja talumaa wahele tehtud ning mõisaherradelt õigus ärawõetud, talumaad kui oma pärisomandust pruukida.

Peale selle oli seadus, et ükski talupoeg ei tohi omast kohast wälja tõstetud saada, mis temal 1804. aastal pruukida oli. Teine asi oli siis, kui tema enne 1804. aastat wana wõlga kuue aasta jooksul oma isandale ära ei maksnud ehk uut wõlga peale tegi, mis kahetordsest taluwäärtusest üle käis. See seadus sai edasi päranduse õiguse²⁰).

Siis oli weel finnitud, et need maksud, mis isand talupoja käest nõudis, temale pruukida antud maa eest, pidid äramääratud olema. Wana Rootsi katastri seaduse järke oli talumaade mõõtmine ette wõetud, ning äramääratud, kui palju tööpäivi isand iga ühe talu pealt nõuda tohtis, mille juures ka töö tarmis kõlbawate inimeste arwu järke oli waadatud. Igal mõisal oli nõnda nimetud wakuraamat, kelles maa suurus ja headus üles oli tähentud ning kelle järke orjus arwatud oli. Kui mõlemad pooled end selle üle ühendasiwad, et rentnik oma koha eest enam orjust ei tee, waid rahaga oma renti maksta tahtis, siis sai see äramääratud orjus raha peale arwatud,

ning see oli siis selle talurent, mis talupoeg maksma pidi.

Teised siin äraräägitud seadusepunktid, mis isandatele karistamise õiguse ära võttis, talupoegadele luba anti warandust enesele koguda, isandaid kohtusse kaebada, ja uued kohtud selle jaoks asutati ning talupoegade seast ise kohtu ametnikud walitud saiwad j. n. e., nendest läheme mööda sellepärast, et need weel pärast, 1819. aastal, maksmaks tehti.

1804. aasta seadused saiwad kõrwale lükatud ja selle üle kaebatud, et talupojal ühtegi prii kodanlikku õigust ei ole, waid isandate wõimuse all seisawad, mis wäga inimese auu külge puutub.

1819. aastal sai uus seadus walmistatud, mis talupoegadele täielise priiuse ja kodanliku õiguse andis, ning pärisorjuse ärafaotas.

Meie peame ka weel tähele panema, kas oli 1819. aasta seadus nii kasulik, kui seda öeldakse olemat. Siin leiame, et uuemad kirjanikud, nii kui Tobien, Bienemann ja Eckert ühel healel selle mõtte peal on, et 1819. aasta seadus üht tagurpidi minekut ahwardas, mis waidlemata tõsi on, ja nimelt järeelseiswä põhjuse peal:

Talupoegadele 1804. aastal antud maadõigus kadus koguni ära. Sellest ei ole aga weel küllalt. Ka wakuraamatud ja nendes aramääratud orjused saiwad tühjaks tehtud, ning selle asemel pidiwad isanda ja talupoja wahel — kuna kõik maa isandate omandus on ning talupojad prii rahwaks

saanud, — ka priid kontraktid tehtud saama, kelledele ülestähendud oli, kui palju talupoeg isandale pidi orjama ehk maksma. Talupoja õigus, oma talukohta edasi pärandada, oli koguni kautsi läinud. Sellest näeme koguni selgeste, et 1819. aasta talurahwa seadus, nii kui meie ju tähele pannud oleme, ühtki paranemist ei pakkunud. Peame aga awaldama, et need mehed, kes seda seadust ette panivad ja tema kallal ise töötasivad, kõige parema teadmise järke on toimentanud ja selle läbi üht paranemist katsusid korda seada. Selle aja etteseadmimine aga oli, et kõige selle asja toimenduse juures igatpidi priius peanõudmine oleks. — See saaks meid siin kohal väga kaugale vedama, kui meie siin weel nüüd Liivimaa talupoegade seisukorra edasi sündmust järele uuriks, ning meid üle meie ülesande piiri saaks vedama. See aga jääb tulema töö jaoks äraseletada, kuidas 1819. aastal seaduse andmise töö juures tehtud wigasid weel meie üheksateistkümnema aastafajal palju parandatud on. Meie ülesanne oli ennegi äraseletada, kuidas pärisorjus Balti kubermangudes, nimelt Liivimaal, on hakanud, laiale läinud, kitsandatud ning ärakaotatud, mis ühel miisil teiste Europa riikidega on hakanud ja lõppenud.

Järeelseiswate arwu läbi wõime näha, et meie mitte nende kõigewiimaste sees ei olnud:

Badenis	1783.
Holsteinis	1804.

Siimimaal	1804.
Pommern	1806.
Preisimaal	1807—1819.
Poolamaal	1807.
Westphalen	1808.
Hessen ja Darmstadt	1811.
Württemberg	1817.
Meklenburg	1820.
Saksen	1832.
Hannover	1833.

Kui meie nüüd meel kord ühe lühikese pilgu tagasi heidame, siis näeme, et pärisorjuse ärakaotamise pärast kõige rohkem meie suur, kallimeeline rahwa armastaja Keiser Aleksander I. on töötanud. See suure tarkusega Keiser püüdis kõik rahuga korda seada ning mõistis Tema rüütelite vastupanemisi heaga selle poole juhtida, et viimaks priitahtlikult priius meile kuulutatud sai.

Täsendused.

1. Peatüff.

- 1) W. Röscher, Grundlagen der National-Deconomie. 1. peatüff. 1876.
- 2) S. Sugenheim, Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa, lehk. 361 ja 367.
- 3) Dr. F. G. v. Bunge, Geschichtliche Entwicklung d. Standesverh. in Liv-, Est- und Kurland 1561, lehk. 1. — Baron Bruining, Livländische Rückblicke, lehk. 28.
- 4) —, Geschichtl. Entw. d. Standr. in Liv-, Est- und Kurl., lehk. 5 ja 21. Vertragsurkunden: die 2 Vertr. Balduins v. Alna vom Tage Innocentium. 1230. — Vertr. des Marienconv. d. Ordens und der Stadt Riga v. J. 1230. — Vertr. des Ordensm. D. v. Lutterberg. Aug. 1267. — Vertr. d. D.-M. A. v. Belven 1241 und d. D.-M. Anno v. 27. Aug. 1255.
- 5) Böhning, Befreiung d. Bauerst. in Deutschl. und Livl. Balt. Monatschr. Bd. 27, lehk. 94.
- 6) Baltische Monatschrift, Band 35. — Sugenheim, Geschichte der Aufh. d. Leibeig. u. Hörigkeit in Europa, lehk. 366.

- 7) Dr. F. G. v. Bunge, Geschichtl. Entw. d. Standesverh. in Liv-, Est- und Kurland 1561, lehf. 7.
- 8) Balthasar Ruffow, Livländische Chronik, unterscheidet d. Landfreien. — Dr. F. G. v. Bunge, Gesch. Entw. d. Standv. in Liv-, Est- u. Kurland 1561, lehf. 8.
- 9) Dr. F. G. v. Bunge, Gesch. Entw. d. Standv. in Liv-, Est- und Kurland, lehf. 16. — Ruffowifroonik, lehf. 6. — Verträge b. Bunge und Toll, Briefflade.
- 10) Dr. F. G. v. Bunge, Gesch. Entw. d. Standv. in Liv-, Est- und Kurland.
- 11) —, Gesch. Entw. der Standv. in Liv-, Est- und Kurland, lehf. 10.
- 12) —, Geschicht. Entw. d. Standv. in Liv-, Est- und Kurland, lehf. 11.
- 13) Baron Bruining, Livl. Rückblicke, lehf. 65. — Richter, Geschichte der Ostseeprovinzen, I. lehf. 121. — Fabris, Proceßordnung, lehf. 113.
- 16) Baron Bruining, Livl. Rückblicke, lehf. 51 firjutab: „Na der Anklage hebben de Menner vam Adel, so im Gerichte geseten, keinen Ordel edder Sentenz gefellet, besondern ganz stille geschwegen, denn de öldesten Buren mußten allewege na oldem Herkamen des Landes, dat Recht finden vnde dat Ordel auer den Mißdeder fellen.“ — Ruffowifroonik.
- 17) Balthasar Ruffowifroonik, lehf. 76.

- 18) Eugenheim, Geschichte der Aufh. der Leibeig. u. Hörigk. in Europa, lehf. 366. — Balt. Monatschrift, Band 35, lehf. 258.
- 19) Eugenheim, Gesch. d. Aufh. d. Leibeig. u. Hörigk. in Europa, lehf. 360. — Dr. F. G. v. Bunge, Geschichtl. Entw. d. Standesv. in Liv-, Est- und Kurland, lehf. 58.
- 20) Baltische Monatschrift, Band XXXV, lehf. 259.
- 21) Dr. F. G. v. Bunge, Geschichtl. Entw. d. Standesv. in Liv-, Est- und Kurland, lehf. 9.
- 22) Eugenheim, Geschichte d. Aufh. d. Leibeig. und Hörigkeit in Europa, lehf. 399.
- 23) Eckard, Geschichte d. 18. Jahrhundert, lehf. 41 ja 81.
- 24) —, Geschichte des 18. Jahrhundert.
- 25) Geschichte des 18. Jahrh., lehf. 90. — Samson, Versuch, lehf. 21. — Kelch, Civl. Historie, lehf. 420.
- 26) H. Storch, Rußland unter Alexander I., Bd. IV, № 12 (Buddenbrock).
- 28) Eckert, Geschichte d. 18. Jahrhundert, lehf. 338. — Die Baltischen Provinzen."
- 29) J. K. L. Samson v. Himmelstiern, Hist. Versuch, lehf. 44
- 30) Baron Bruining, Balt. Monatschrift, Band 27, lehf. 489.

2. Beatüff.

- 1) Eckardt, Die Baltischen Provinzen, lehf. 185.
- 2) Samson, Histor. Versuch, Beilage A.

- 3) Eckardt, Livland im 18. Jahrhundert, lehk. 282 ja 286. — Eckardt, Balt. Prov., lehk. 182. — v. Ströfk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, II. 11.
- 4) —, Livland im 18. Jahrhundert, lehk. 288.
- 5) Samson, Histor. Versuch, lehk. 49.
- 6) —, Histor. Versuch, lehk. 74.
- 7) —, Histor. Versuch, lehk. 79.
- 8) —, Histor. Versuch, lehk. 71.
- 9) Eckardt, Livland im 18. Jahrhundert, lehk. 330.
- 10) Schoulz, Mscher.-Kömerh. Bauerrecht. 1765.
- 11) Samson, Histor. Versuch.
- 12) Eckardt, Livl. im 18. Jahrhundert, lehk. 340.
- 13) Sealsamas.
- 14) Sugenheim, lehk. 145, 15) lehk. 153, 16) lehk. 34, 38, 17) lehk. 234, 238, 18) lehk. 324, 19) lehk. 331, 20) lehk. 391, 21) lehk. 401, 22) lehk. 374.

3. Beatüfk.

- 1) Eckardt, Zur Livländ. Geschichte des 18. Jahrh., Balt. Monatschrift, Band 18, lehk. 466.
- 2) Merkel, Die freien Letten und Esthen, lehk. 171. Ermunterung zur Gemeingeist, Predigt zur Eröffnung des Landtags.
- 3) —, Die freien Letten und Esthen, lehk. 173. — Samson, Histor. Versuch.
- 4) —, Die freien Letten und Esthen, lehk. 180.

- 5) Eckardt, Baltische Monatschrift.
- 6) Samson, Histor. Versuch, Beilage B.
- 7) —, Histor. Versuch, lehk. 98.
- 8) Bieneman'n, Balt. Monatschrift, Bd. 26, I. 595.
- 12) Samson, Histor. Versuch, Beilage C.
- 13) Eckardt, Balt. Monatschrift, Band 19, lehk. 15.
Samson, Histor. Versuch.
- 14) Samson, Histor. Versuch.
- 15) Storch, Rußland unter Alexander I., Band X,
lehk. 180, Doclad der Commission zur Unter-
suchung der Livländischen Angelegenheiten.
- 16) —, Rußland unter Alexander I., Band X.
- 17) Samson, Histor. Versuch, lehk. 110.
- 18) Allgemeines Landrecht für die Preußischen
Staaten, II. Theil, I. Band.
- 19) Verordnungen, die Livländ. Bauern betreffend,
1804.

4. Beatüfft.

- 1) Samson, Historischer Versuch.
- 2) —, Historischer Versuch, Richter, Geschichte.
- 3) —, Histor. Versuch, Beilage D. — Bienemann,
Baltische Monatschrift, Band 26, lehk. 601.
- 4) —, Historischer Versuch, lehk. 113.
- 5) —, Histor. Versuch, lehk. 119. — Merkel, Die
freien Letten und Esthen, lehk. 269.
- 6) —, Histor. Versuch, lehk. 121. — Merkel, Die
freien Letten und Esthen.

- 7) Tobien, Balt. Monatschr., Band 27, lehk. 283.
- 8) Merkel, Die freien Letten und Esthen, lehk. 280.
- 9) Röscher, National-Decon., Band I, lehk. 145, tähendus 10.
- 10) Samson, Histor. Versuch, lehk. 147. — Eckardt, Juri Samarin. — Tobien, Balt. Monatschrift.
- 11) Tobien, Balt. Monatschrift, Band 27, lehk. 286.
- 12) Samson, Histor. Versuch, lehk. 124. — Merkel, Die freien Letten und Esthen, lehk. 301.
- 13) Tobien, Balt. Monatschrift, Band 27, lehk. 287.
- 14) Merkel, Die freien Letten und Esthen, lehk. 306.
- 15) Samson, Histor. Versuch, lehk. 127. — Merkel, Die freien Letten und Esthen, lehk. 317.
- 16) —, Histor. Versuch, lehk. 130. — Merkel, Die freien Letten und Esthen, lehk. 322.
- 17) Merkel, Die freien Letten und Esthen, lehk. 329.
- 18) Samson, Histor. Versuch, lehk. 130.
- 19) —, Histor. Versuch, lehk. 147.
- 20) Eckardt, Juri Samarin.

